

Os inicios do movemento obreiro e agrario en Betanzos (1899-1919)

XESÚS TORRES REGUEIRO*

Chicago está llena de fábricas. Hay fábricas hasta en pleno centro de la ciudad, en torno al edificio más alto del mundo. Chicago está llena de fábricas, Chicago está llena de obreros.

Al llegar al barrio de Heymarket, pido a mis amigos que me muestren el lugar donde fueron ahorcados, en 1886, aquellos obreros que el mundo entero saluda cada primero de mayo.

-Ha de ser por aquí- me dicen. Pero nadie sabe.

Ninguna estatua se ha erigido en memoria de los mártires de Chicago en la ciudad de Chicago. Ni estatua, ni monolito, ni placa de bronce, ni nada.

El primero de mayo es el único día verdaderamente universal de la humanidad entera, el único día donde coinciden todas las historias y todas las geografías, todas las lenguas y las religiones y las culturas del mundo; pero en los Estados Unidos, el primero de mayo es un día cualquiera. Ese día, la gente trabaja normalmente, y nadie, o casi nadie, recuerda que los derechos de la clase obrera no han brotado de la oreja de una cabra, ni de la mano de Dios o del amo.

Tras la inútil exploración de Heymarket, mis amigos me llevan a conocer la mejor librería de la ciudad. Y allí, por pura curiosidad, por pura casualidad, descubro un viejo cartel que está como esperándome, metido entre muchos otros carteles de cine y música rock.

El cartel reproduce un proverbio del África: *Hasta que los leones tengan sus propios historiadores, las historias de cacería seguirán glorificando al cazador.*

EDUARDO GALEANO, «El libro de los abrazos».

Betanzos, certamente, non se pode comparar con Chicago, nin falta que fai. Nin en número de fábricas nin de obreiros. Se acaso en falta de memoria histórica para algunhas cousas. Descoñécese a existencia de sociedades de resistencia, sindicatos embrionarios, e as súas loitas por unhas mellores condicións de vida. Os nomes de dirixentes societarios que mantiveron ergueitos a dignidade proletaria son descoñecidos ou non din nada a case ninguén. Na memoria gráfica de Betanzos tampouco hai obreiros ou traballadores. Apenas algunhas esceas de lavandeiras, quizá como elemento típico ou folclórico. Hai fotos de obras e edificios recién construídos ou a medio edificar, mais nin unha imaxe dos que os ergueron. A suor operaria e o rostro esforzado non debían ser considerados fotoxénicos,

*Xesús Torres Regueiro é betanceiro e autor de numerosos traballos sobre historia local e de Galicia.

merecentes de ser contemplados ou de deixar testemuña no tempo. Lembrando o texto de Galeano que abusivamente utilizamos arriba, un, modestamente, quixera ser o historiador dos nosos «leóns» betanceiros, tarefa escomenzada no meu traballo «O movemento obreiro e agrario no Betanzos da II República» (incluído no libro colectivo *Os conquistadores modernos. Movemento obreiro na Galicia de anteguerra*. Coordinado por Dionisio Pereira. Edicións A Nosa Terra, colección Historia de Galicia, nº 17, 1992.), que ben se pode considerar continuación do presente. Ficaría entre ambos a década dos anos vinte, etapa escura a respecto do movemento obreiro, cuberta case totalmente pola Dictadura militar de Primo de Rivera.

O BETANZOS DE ENTRESÉCULOS

A finais do século XIX Betanzos xa case esquecera o seu protagonismo de capital de provincia no Antigo Réxime e conformábase con ser o centro económico, comercial e administrativo dunha ampla comarca que coincide co partido xudicial do que é cabeceira.

Os excedentes da economía agraria da comarca teñen saída nas feiras quincenais e mercados semanais da vila. Os campesiños están obrigados ademais a realizar alí xestións burocráticas e administrativas (xulgado, notaría, avogados, rexistro da propiedade...) e aproveitan para realizar compras imprescindibles (botica, roupa e calzado, sementes, apeiros...). Pódese dicir que a economía de Betanzos xira fundamentalmente arredor da produción agrícola da comarca. Ben comunicado por estrada, á beira da ruta de Castela e paso obrigado para Ferrol, verá a chegada do ferrocarril Palencia-A Coruña no 1883 que enlaza a capital coruñesa con Madrid. O malo é que a estación fica un tanto arredada, no lugar da Infesta a uns dous quilómetros da cidade, cos conseguíntes trastornos.

Nunha sucinta guía de viaxes publicada no 1886 lese unha apaixonada descrición da beleza da cidade e os seus arredores e unha optimista opinión da súa economía:

«Abundantes son las producciones agrícolas de Betanzos y rica su industria, que cuenta fábricas de curtidos, chocolates, jabón, teja y ladrillo, molinos de cortezas y de harinas.»

A descrición non podía rematar máis lisonxeira:

«Población en el día de las más importantes de Galicia, ha sufrido grandes reformas en su edificación, ofreciendo el aspecto de un pueblo moderno cuya creciente industria é importancia mercantil le presagian un brillante porvenir.» (1)

A realidade non debía ser tan fermosa. Outros datos desta guía son os 8000 habitantes -sen dúbida os de todo o Concello, non os da cidade- e 920 vivendas. Como esta guía de viaxes está feita para usuarios do ferrocarril, infórmase que o precio do billete máis económico -en terceira- é de 1 peseta, ao que hai que sumar as 0,50 que costa o asento nun dos coches de cabalos que trasladan aos viaxeiros dende a estación ao centro da vila. Hai catro casas de hospedaxe e na súa «animada huerta y espaciosa vega» cultívase viño, maíño, castaños e frutais.

Mais a propiedade e tenencia da terra está sometida a graves desaxustes estruturais. Unha boa parte dela pertence a propietarios absentistas que a teñen aforada ou arrendada. A maior parte dos labregos non son propietarios das terras que cultivan e no caso dos caseiros tampouco da vivenda. Os que carecen por completo de terras, ou os que teñen poucas, arrendan a súa forza de traballo como xornaleiros.

1. Valverde y Alvarez, E.: *Plano y guía del viajero en Coruña, Betanzos y Ferrol*. 1886.

Dende 1883 Betanzos contará con prensa de seu, modestos semanarios os máis, defensores de intereses contrapostos, nalgún momento coexistindo ata tres. O momento álxido desta prensa local será en 1890 con dous ¡diarios!, que coexisten durante uns meses, situación case insólita nunha vila destas características. Logo duns anos sen prensa local, Betanzos volta a contar con semanarios nos anos de entreséculos, animando a loita política e social na localidade.

Rematando o século XIX os establecementos fabriles de Hijos de Domingo Etcheverría «...pueden considerarse, sin exageración como el elemento más importante de la industria en este término municipal», opinaba nun pleno celebrado o 25 de maio de 1898 un concelleiro en apoio da solicitude da empresa de curtidos de ampliar a concesión para embarque e desembarque de toda clase de efectos. Becerro de Bengoa decía no 1883 que a fábrica ocupaba de 50 a 60 operarios e surtía con toda clase de coiros finos, bastos, becerros, badanas e outros produtos a España, Porto Rico e Filipinas (2). Esta preponderancia dos curtidos de Etcheverría manteríase aínda ata a primeira guerra mundial. Outras fábricas de curtidos de menor importancia existentes neste momento eran a de Juan P. Lissarrague no Carregal e a de Bautista Mendiburu en Roibeira, con 98 m³ e 10 m³ de capacidade respectivamente, apenas un quinto dos 520 m³ de capacidade da dos Etcheverría. Por 1906 outro Mendiburu, Bartolomé, ten fábrica de curtidos en Caraña, con dobre capacidade que a de Roibeira. Todos con apelidos de orixe vasca.

A industria do curtido facilita a existencia de pequenos talleres de «obra prima», como a Zapatería Brigantina de Domingo Tenreiro, que en 1890 tiña dez operarios e solicitaba tres máis nun anuncio. Nesa altura había outras cinco zapaterías que quizá non contasen con tantos operarios. Existen tamén dúas impresas que nalgún momento chegaron a ser tres. Por 1896 o enxeñeiro José López-Cortón Viqueira vai construír a primeira fábrica de electricidade na Ponte Nova, instalando con ela unha serrería eléctrica de madeira (3).

2. Torres Regueiro, X.: «Cando chegou o ferrocarril. Betanzos ollado por un basco no 1883.» *Anuario Brigantino*, nº 15. 1992. Inclúe a descrición que Becerro de Bengoa fixo de Betanzos na súa obra *De Palencia à la Coruña* (Palencia, 1883) cunha cumprida reseña da fábrica de curtidos de Etcheverría.

3. Torres Regueiro, X.: «A chegada da luz eléctrica a Betanzos.» *Anuario Brigantino*, nº 19. 1996.

Carimbo de diferentes sociedades.

Peso importante no comercio e industria local terán Hijos de A. Núñez, con casa de banca propia e que a partir de 1902 sucederán a López-Cortón na industria de electricidade e serrería.

A actividade portuaria perdera o pulo do pasado ao irse cegando progresivamente a ría. O tráfico marítimo aínda importante a mediados do século (servindo de canle comercial coa Coruña e algunhas vilas costeiras da ría ferrolá, e recibindo o sal de Torreveja e outras salinas para o importante Alfolí) irá esmorecendo a finais do século (en outubro de 1883 a Aduana rexistraba 13 entradas e 35 saídas de buques durante o mes, segundo o semanario *El Censor*) para desaparecer case practicamente a comezos do XX co desvío e recheo do cauce que provocaron as obras do ferrocarril Betanzos-Ferrol, inaugurado oficialmente en 1913.

Segundo a contribución industrial para o ano económico de 1899 a 1900 (4), cando a cidade ten 4808 habitantes, as industrias, comercios ou individuos que máis pagan ao Tesouro público -o que non se corresponde necesariamente coas de maior número de traballadores- son a fábrica de curtidos de Hijos de Domingo Etcheverría, seguido polo arrendatario de arbitrios Tomás da Torre -quen tería empregados nas alcalbalas-, a fábrica de electricidade e o aserradeiro de José López- Cortón Viqueira recién instalado na Ponte Nova, o almacén de coloniais ao por maior de Andrés Arribe Quiza, na rúa das Monxas, que logo pasará a rexentar Eugenio Corral Golpe, o almacén de sal ao por maior rexentado por Vieites e Concheiro, na Ribeira, e a moblería de Juan J. López. Veñen a continuación sete ferreterías ao por menor, a fábrica de curtidos de Lissarrague Etchard, once establecementos de tecidos ao por menor, a fábrica de chocolate de Hijos de A. Núñez, unha pequena fábrica de gaseosas de Martín Barrós Viqueira na Praza de Arines (elabora 100 botellas á hora), a fábrica de xabrón de Manuel Losada no camiño da Estación (cunha caldeira de 400 litros de capacidade), a fábrica de «vasixería ordinaria» cun forno de Laureano Belón Núñez na Madalena, o pequeno obradoiro de curtidos de Mendiburu e unha fábrica de louza ordinaria e forno de Marcelino Etcheverría. Por último, dúas fábricas de tella e ladrillo en Piadela de Andrés Vaamonde e José Vázquez.

A situación económica non debía ser nada risonha para as clases populares. Os mitos contra os aumentos do arbitrio de «consumos» (un dos cabalos de batalla da Asociación de Agricultores anos despois) son frecuentes a finais do século: 1885, 1889, 1890. Por esa época, as pragas de mildiu e filoxera case acaban co ancestral e importante cultivo vinícola, que terá que ser substituído por vides americanas máis resistentes. Titulares como «El pan por las nubes», «El hambre acecha en Galicia», «Escasa cosecha de vino»... líanse en 1908 no semanario *La Defensa*. O elevado número de fillos e os baixos salarios obreiros, que no caso dos xornaleiros agrícolas apenas sobrepasa os 75 céntimos, non aseguran unha subsistencia familiar que se desenvolve en condicións ínfimas.

Dende finais do século XIX desenvólvese unha crecente emigración aos países sudamericanos, especialmente Arxentina e Cuba. Despois da perda colonial do 98 e unha etapa de repatriación, a emigración a Cuba retómase de novo. Na illa a colonia betanceira debía ser numerosa e organizábase arredor da Sociedade «Betanzos y su Partido». O mesmo ocorría na Arxentina, organizada especialmente en Buenos Aires arredor do «Centro Betanzos», fundado en 1906. Dese ano 1906 temos un dato recollido na prensa local: No mes de outubro dezaseis betanceiros emigraban a Arxentina e tres a Cuba. En febreiro do

4. Arquivo Municipal de Betanzos (en diante citarémolo coas siglas AMB). Carp. 1746
Anuario Brigantino 1998, n° 21

ANU II BETANZOS 3 de Febrero de 1901 N.º 23
EL PUEBLO
ORGANO INDEPENDIENTE DE ESTA LOCALIDAD
PRECIOS DE SUSCRIPCION
ADMINISTRADOR DIRECTOR
JOSE SAKTLOME
VALDONOEL, PIAZ
LA SOCIEDAD DE LABRADORES Y JORNALEROS
El último domingo del siglo...
Nosotros deseamos con lo...
Venga, pues, las candidatas...
Dijo que existían muchos de...
Ataca á la Diputación de la Coruña que niega la protección debida.

Portada do n° 23 de "El Pueblo" dedicada á constitución da "Sociedad de Agricultores".

ano seguinte o mesmo semanario amosaba a súa preocupación porque dezaioito rapazas novas marchaban á Arxentina. Boa parte da emigración masculina, alén da busca de melloras á situación económica, viña motivada por escapar á guerra de Marrocos (no 1907, por exemplo, 324 mozos eran chamados ao servizo das armas) como uns anos antes á de Cuba.

Nunha cala que realizamos no Censo electoral de 1901 (só figuran os homes maiores de 25 anos, os que votaban), resulta que o 64% dos homes que figuran nel dedícanse á agricultura, porcentaxe que sen dúbida sería moito maior no censo total de habitantes, ben como xornaleiros ou labradores. Os primeiros, entendidos como traballadores de terras alleas, de propietarios absentistas e da burguesía local, eran un total de 774, incluídos nove «braceros», o que fai case un 40% do censo electoral. Os labradores incluíría xunto a pequenos propietarios de terras, a arrendatarios e foreiros sen terras de seu, facendo un 24,1% do censo electoral.

Entre os asalariados ou xente de oficio, que serían os posibles membros das outras sociedades de resistencia, temos en primeiro lugar aos zapateiros, carpinteiros, albaneis e canteiros. Estes tres últimos englobados no sector da construción, como un tempo estiveron agrupados societariamente, dan un total de 4,8%. Temos logo outros oficios e profesións que se poderían integrar en oficios varios, como a sociedade que existía por 1902. Estarían encabezados, en importancia numérica, polos xastres, alfareiros -cun importante núcleo no barrio da Madalena-, mariñeiros -oficio xa en franca desaparición na cidade-, ferreiros, empregados e dependentes. Cunha porcentaxe xa inferior ao 0,5% estarían oficios como aserradores, barbeiros, «claveteros», panadeiros, muiñeiros, peóns camiñeiros, toneleiros, ferrador, ou curtidor (os traballadores das fábricas de curtido deben aparecer baixo outra denominación). Como criados, «domésticos» ou servintes figura un 0,8%.

Cómpre ter en conta que a poboación laboral menor de 25 anos, non reflectida no censo electoral, era considerable ao comezar a traballar en idade infantil en moitos casos: en 1914, por exemplo, o semanario *Betanzos* fala da caída da casa-palacio de dona Águeda, en construción, dun obreiro de 14 anos.

PORCENTAXES DE TRABALLADORES EN 1901

Nº homes censados (electores): 1938

Profesión	%
xornaleiros.....	40
labradores.....	24,1
zapateiros.....	2,6
carpinteiros.....	2
albaneis.....	2
xastres.....	1,3
criados.....	0,9
canteiros.....	0,8
alfareiros.....	0,7
ferreiros.....	0,5
mariñeiros.....	0,5
empregados/dependentes.....	0,5
claveteros.....	0,4
aserrador.....	0,4
barbeiros.....	0,4

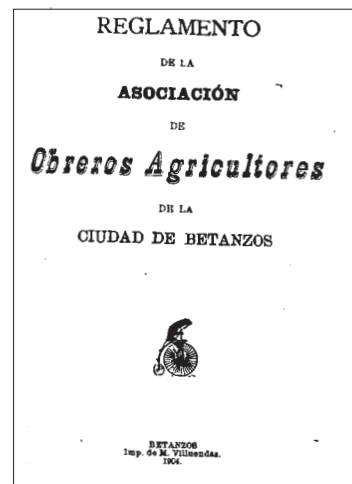
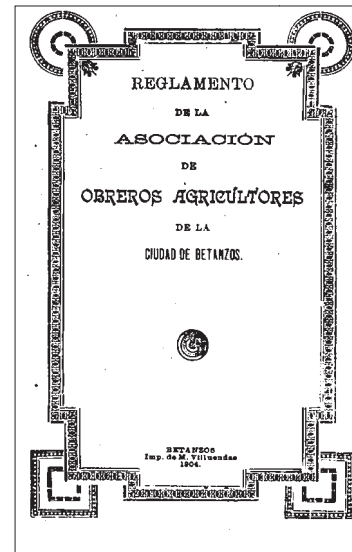
Fonte: Elaboración propia a partir do Censo electoral de 1901. (AMB, Carp. 6422.)

O traballo asalariado feminino é de difícil cuantificación e redúcese ao servizo de familias acomodadas e burguesas: criadas, mandadeiras, augadoiras, lavadeiras... Con ocasión das obras do ferrocarril Betanzos-Ferrol algunhas mulleres traballan nas obras en funcións de carreto de terra e pedra. Ata 1913 non aparecen datos de asalariadas de tipo industrial: 25 rapazas traballan na fábrica de xéneros de punto Núñez e Cia., ao lado da fábrica da luz como unha industria derivada, propiedade de Xosé Núñez Piroto.

Obras de certa importancia nestes anos son a do Matadeiro municipal e as mansións dos facendados Juan García Naveira, a da súa filla dona Águeda e a de Bernardo Carro. E, por suposto, as obras benéficas dos irmáns García Naveira: Lavadeiro das Cascas (1902), Pasatempo García (1892 en adiante), Escolas e Asilo (1908-1914)..

Especialmente curioso polo seu carácter social e educativo é o Pasatempo, definido por Luis Seoane como «parque enciclopédico», sorprendente capricho de don Juan M. García Naveira; obra comenzada en 1892 e que se foi dilatando e ampliando durante anos, seguindo a estela e as novidades aportadas polas viaxes do indiano a Europa e Exipto, entremedias das obras benéfico asistenciais promovidas por el en solitario ou conxuntamente co seu irmán Jesús. O parque proporcionaba traballo aos obreiros desocupados, pero: «Amais do aspecto ocupacional o parque serviu como centro de formación-capacitación. Chegou a ter douscentos obreiros ao mando do capataz Francisco [Sanmartín] Murias. Alí aprenderán a traballar en equipo, realizar labores de mantemento de xardíns e, especialmente, a trata-los novos materiais de construción, sobre todo, o cemento. Alí tamén recibirán algúns obreiros clases gratuitas de instrución primaria, a cargo do profesor Edelmiro Moreno.» (5)

Na segunda década do século, dada a escasez de obras públicas importantes e a precaria demanda de obras particulares, que se limita á construción dalgunha casa que apenas pode dar traballo a un escaso número de canteiros e carpinteiros, a crise e o paro obreiro acrecéntase. Obras públicas longo tempo anunciadas non rematan de plantearse, como o caso do previsto ensanche da Ribeira, defendido xa por *El Pueblo* en 1901 para dar «ocupación y empleo para obtener el pan nuestro de cada día à la masa obrera de esta localidad», e que deu lugar a esta copla na década seguinte:

5. Cabano Vázquez, I., Pato Iglesias, Mª L. e Sousa Jiménez, X.: *El Pasatiempo. O capricho dun indiano*. Edicións do Castro. Sada, 1911.

*Din que o ensanche da Ribeira
logo vay ser un feito;
¡como n' o faga un ciclón
non lle vexo moito xeito!* (6)

Por 1905 nas sociedades obreiras pénsase noutro proxecto: a construción dunha ponte de ferro sobre o Mandeo, no punto do Regueiro de Obre, aludindo ás ventaxes que tería para os agricultores enlazar as dúas marxes. Tampouco se levou a cabo.

Da crise obreira faise eco a propia prensa do bando liberal. Así, diante do anuncio da próxima construción do Asilo Manuel Naveira en 1914, dunha capela e de arranxos no Hospital, dicía *Betanzos Liberal*: «Falta hace que esta racha de obras comience pronto para poner coto a la crisis obrera que ahora más que nunca se siente.»

Dende os comezos da Restauración borbónica (1875) o sistema turnista imperante, baseado no bipartidismo consensuado de conservadores e liberais e un férreo control electoral, apenas admite contestación. A febleza dos republicanos -divididos en sectores- e o culturalismo dos rexionalistas non inqueda un réxime oligárquico que estende as súas poutas a través do fenómeno socio-político do caciquismo. Os grandes caciques, normalmente «homes de leis», controlan os bandos políticos dominantes e exercen o poder, ben directamente ou por persoas interpostas, dende a cabeceira do partido xudicial movendo e controlando a tremoia do sistema electoral no distrito.

O notario Arines Montenegro e o avogado e ex-deputado a Cortes Agustín García Sánchez, líderes do partido conservador e liberal, respectivamente, controlarán en Betanzos e no distrito a vida política durante anos. A partir da morte de Arines, en 1897, o bando conservador carente dun liderazgo claro -intentado polo avogado Sánchez Cordero- perderá pulo incrementando o poder e influencia de García Sánchez, quen exerce de «mediador» durante case trinta anos, rematando por ser contestado dende o propio bando polo seu curmán Sánchez Sanmartín e os fillos deste. Mostra do consenso de fondo entre os notables locais dos bandos conservador e liberal dánola o feito de que a principal praza da cidade -chamada do Campo, popularmente- levou o nome oficial de Praza de Arines dende a morte deste ata 1922, un cuarto de século, pese aos sucesivos alcaldes «liberais».

ANTECEDENTES DA ORGANIZACIÓN E LOITA SINDICAL EN BETANZOS

Dende a época medieval e durante séculos foron moi importantes en Betanzos os gremios. Os xastres ou alfaiates, labradores, mariñeiros, zapateiros e o que englobaba varios oficios. Aínda escomenzando o século XX mantiñan os catro primeiros as súas ancestrais danzas gremiais. O asociacionismo gremial deixará paso ás portas do século XX ás sociedades de resistencia que tenderán a organizarse por gremios ou profesións cando os seus membros sexan numerosos.

Un dos primeiros casos que temos noticia na bisbarra betanceira de loita obreira organizada constitúeo a folga que levan adiante, en outubro de 1879, os operarios que traballan nas obras da estrada a Vilalba, moitos deles de Betanzos e arredores. O desencadeante fora a rebaixa do xornal que, sen previo aviso, os contratistas fixeran ao pagarlles a quincena. A perda para os operarios era máis grave «precisamente en esta época de escasas cosechas

6. *La Aspiración*. «Fados e Saetas», 7-IV-1912.

en que el pan se halla caro y por las nubes todo lo demás, no teniendo los infelices jornaleros con qué pagar la renta de casa por no haber recolectado lo suficiente.» (7)

Uns anos antes, por 1871, os militantes coruñeses da Federación local, afecta á I Internacional facían propaganda nas vilas veciñas, entre elas Betanzos, e mesmo o voceiro internacionalista de Madrid *La Emancipación* recollía no mes de novembro o empeño en crear federacións locais en varias vilas galegas como Betanzos, onde o periódico contaba cun abonado que difundía o folleto «Reglamentos típicos» que contiña as decisións dos congresos da Internacional e os modelos de estatutos. Nesta década dos 70 sinala Brey na súa tese o nacemento de sociedades de carácter cooperativo e mutualista nas principais localidades galegas, incluíndo Betanzos, das que apenas quedou eco. (8)

A principios dos anos 90 sinálanse pequenos núcleos anarquistas e socialistas na localidade: existen algúns suscriptores do periódico anarquista coruñés *El Corsario* e *El Socialista* cita Betanzos entre as localidades galegas visitadas por propagandistas ferroláns, secundados por militantes da Coruña e Santiago, para constituir os primeiros grupos socialistas (o Congreso fundacional do PSOE e UGT fora case un par de anos antes, no 1888).

A comezos de 1899 a chegada de «un buen contingente de obreros de distintas regiones» con motivo das obras do ferrocarril a Ferrol, feito que «pudiera contribuir á una alteración de orden público», alarmaba ao Xuiz de 1ª instancia do partido xudicial -quen viña de tomar posesión- ao constatar a ausencia de posto da Garda civil na cidade, que fora suprimido pola Comandancia da Coruña a falta dun local axeitado e negarse o Concello a subvencionarllo. No comunicado do Xuiz á Alcaldía entrevese unha posible criminalización deste elemento obreiro ao mesturalo con posibles feitos delictivos que reforzaban a necesidade de forza pública.

Nese verán de 1899 ten lugar unha folga de curta duración no sector da construción en demanda da redución da xornada, que chegaba no verán ás doce horas e que conseguirán reducir ata dez horas e media. Este éxito dos obreiros da construción debeu animalos para constituir a Sociedad de Trabajadores.

7. *La Ilustración Gallega y Asturiana*, n° 30, 30-X-1879, páx 378.

8. Datos proporcionados polo historiador Dionisio Pereira, quen tivo ocasión de consultar a tese de Gérard Brey: *Economie et mouvement syndical en Galice (1840-1911)*.

O MOVEMENTO OBREIRO E A PRENSA LOCAL

Como é sabido, dende outubro de 1883, Betanzos vai contar con prensa propia, de moi diferente periodicidade e orientación ideolóxica. Toda ela, calquera que sexa a súa condición, é unha ferramenta de primeira man para seguir o acontecer local en tódolos seus campos. (10)

Mais, como boa parte desa prensa responde aos intereses da burguesía ou pequena burguesía local, cando non aos dos bandos políticos dominantes, os inicios e avatares dun movemento obreiro e agrario incipiente e feble rara vez teñen reflexo na prensa local. Só na medida en que as sociedades de resistencia son capaces de levar adiante loitas sindicais e políticas ou de protagonizar feitos que sobardan o estrictamente societario para ter unha relevancia maior ou menor na vida local, o silencio que pesa sobre elas pasa a converterse en noticia. É curioso constatar como certa prensa local silencia a existencia mesma das sociedades, aos seus líderes e dirixentes, a celebración de mítines ou a conmemoración do Primeiro de Maio, ao tempo que contempla como noticias as rifas e pelexas de veciños ou os desmadres etílicos dalgún paisano. E falamos da que se define de información xeral, xa que os silencios da prensa partidaria -oficial ou oficiosamente- podémoslos comprender máis doadamente. Como exemplo do ambiente que respiraba a burguesía e pequena burguesía local diante da incipiente organización obreira, pode dar idea este comentario de *El Censor* ao tratar o tema da cuestión social no ano 1883:

«... la clase obrera se precipita hoy por los abismos de la más errónea doctrina, y amenaza con su ímpetu arrastrar hacia la más espantosa anarquía a la misma sociedad...» (11)

Ou estoutro de *La Aspiración* en 1905, dando noticia da recollida no hospital do obreiro José Díaz, aqueixado de tuberculose pulmonar, quen viñera de Cuba e fora autor dun artigo no coruñés *Germinal* censurando duramente ao semanario local: «El obrero José Díaz fué por lamentable extravío de su inteligencia un furibundo apóstol del anarquismo...», considerando no seu titular como «Satisfactorio ejemplo» esta acollida do doente pese a tales antecedentes.

Por outra banda, determinados anos e datas clave para pescudar os inicios e avatares das sociedades de resistencia (como a última década do XIX, por exemplo, ou os anos da guerra europea), coinciden con silencios obrigados da prensa local, que tivo unha vida azarosa e discontinua.

Porén temos que agardar ata a aparición do diario *El Mendo* en 1890 para atopar referencias sobre o movemento obreiro, que neste caso son máis xerais que propiamente locais. Este diario vai manter durante un tempo, por influencia do seu director-proprietario Adolfo Vázquez Gómez, librepensador e republicano federal, unha sección nomeada «El Socialismo», con noticias varias sobre o movemento obreiro e socialista no Estado español e no estranxeiro en xeral. Chega incluso a publicar en portada unha semblanza sobre Pablo Iglesias en maio de 1891 e un artigo sobre «El 1º de Mayo» dese ano.

O semanario *El Pueblo* (1900-1902) vai ser a publicación local máis sensible e aberta ao asociacionismo obreiro e agrario, ata o punto de ser calificado polo seu rival *Otro Pueblo*

9. AMB, Actas Municipais, sesión supletoria de 19-IV-1899.

10. Torres Regueiro, X.: «A prensa betanceira» (I), (II) e (III), en *Anuario Brigantino* nº 6, 7 e 8, de 1983, 1984 e 1985, respectivamente.

11. *El Censor*, nº 11. «La cuestión social»; 5-1-1883. Sobre a chamada «Cuestión social» insistirá anos despois José Alguero no diario *El Mendo* (nº 7, 21-V-1890).

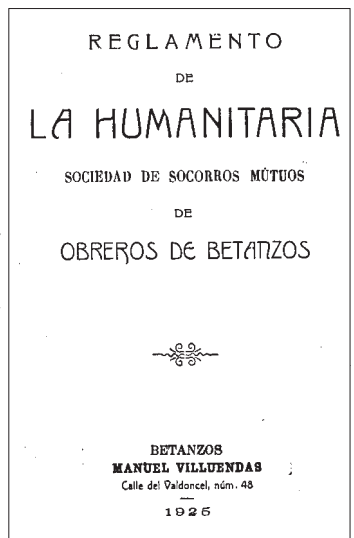
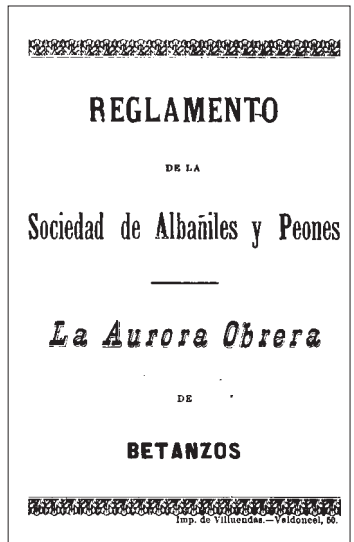
como o órgano dos socialistas de Betanzos. Mais será despois da rodaxe inicial, xa que nun principio amosará a súa preocupación polo matiz socialista da Asociación de Agricultores ao igual que a dos obreiros da construción e mesmo será alcumado polo semanario rival de «órgano del maltrecho y aniquilado partido conservador de Betanzos.»

Ao reaparecer, despois duns meses de ausencia, con outra redacción e outro carácter -segundo confesa-, *El Pueblo* fala da necesidade de «prestar atención a los problemas de la clase obrera, cuya influencia en esta ciudad, con su organización es innegable». Aparte de reproducir artigos de orientación socialista ou social («Lo que es el socialismo» de Kautsky; «Socialismo cristiano», pastoral do bispo de Tui; textos de Ganivet, Kropotkine, Pablo Iglesias...) nunha sección titulada «Para los obreros», xa que «queremos que El Pueblo sea sobre todo popular», vai recoller nas súas páxinas as loitas e actividades das sociedades.

Ao mesmo tempo, a aparición de *El Pueblo* vai provocar a saída dun órgano rival, vencellado ao bando liberal dominante, que tenta contrarrestalo. Chamado primeiramente *El Progreso* e logo -sintomaticamente- *Otro Pueblo*, o puxilato xornalístico que sosteñen estas publicacións durante un tempo é moi útil para contrastar as informacións e posicionamentos que defenden.

O semanario *El Progreso* (1900-1901), dende a súa aparición, vai manter unha actitude belixerante cara as sociedades obreiras, opoñéndose mesmo a reivindicacións salariais, en defensa dos patróns, desmintindo mesmo á publicación obreira coruñesa *La Emancipación* que acusaba a Etcheverría de facer traballar máis horas do regulamentario aos obreiros da súa fábrica de curtidos. Especialmente hostil manifestarase coa Sociedade de Agricultores desde o momento mesmo da súa constitución. Sen embargo, nun principio e con ocasión dun incidente no que un obreiro asociado fora agredido pola garda municipal, noticia que foi publicada con versións diferentes nos dous semanarios, as sociedades obreiras eloxian nun comunicado a *El Progreso* por obrar «con la imparcialidad que le caracteriza, siendo por ello objeto de los más plausibles elogios...». Ao tempo critican a *El Pueblo*, «que no debíamos ocuparnos de él, sino para ciertos usos -dicho sea de paso», pola información que deu do incidente, causando o desagrado das sociedades: «¡Vaya una causa socialista que defiende El Pueblo! A su director sólo le diremos que está entendida». Mais pouco a pouco cambiarán as tornas.

El Progreso desaparecerá para dar paso a *Otro Pueblo* (1901-1902), que en rigor pódese afirmar que é unha continuación daquel con outro nome, nun intento de lavado de fachada,

por máis que na súa presentación pública se declare amante e protector do obreiro, coas súas columnas sempre a disposición de «tan sufrida y respetable clase para que puedan defender sus ideales y hacer constar sus justas reclamaciones». A súa actitude patriarcal respecto dos obreiros, aos que califica de incautos enganados por algúns dirixentes, tenta frear o medre das ideas socialistas e ao tempo borrar a imaxe hostil coas sociedades do seu antecesor. Chega incluso a reproducir artigos como un de Nakens sobre os traidores á clase obreira, que dedican «A los socialistas de Betanzos».

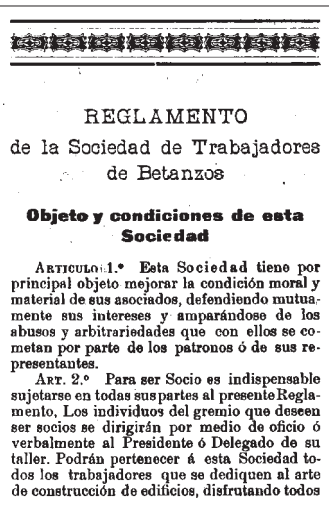
Coa desaparición do seu rival e polemista *El Pueblo* -o número do 30 de xuño de 1902, impreso xa, non se chegou a vender por impedilo a censura, se ben o 15 do mesmo mes xa anunciaba que suspendería a súa publicación-, a presenza de *Otro Pueblo* fica sen obxecto, desaparecendo pouco despois.

Ese mesmo ano de 1902 xorde outro semanario, *El Mandeo* (1902), que practicamente non presta atención algunha á clase obreira nen á vida das sociedades. Cando a publicación abre unha sección dedicada á «Colaboración Popular» varios mestres de obras e operarios anuncian que están dispostos a falar, se lles deixan, das casas ruinosas que existen na vila e das obras necesarias que paliarían o paro obreiro. A colaboración máis significativa é a dun obreiro que denuncia a ruína e abandono do matadoiro público.

El Bando (1903), pese a ser un semanario republicano, tampouco vai prestar a mínima atención aos problemas da clase traballadora, centrándose na información e propaganda estrictamente partidaria, con escaso éxito por certo.

La Aspiración (1904-1912), semanario ao servicio dos intereses de Agustín García Sánchez, o gran «mandarín» da política local (como era alcumado polos rivais), non dá excesiva información sobre o mundo obreiro local, limitándose a noticiar algún mitin ou reunión celebrado polas sociedades. Enfrentados os seus inspiradores co movemento «solidario», *La Aspiración* sostén unha semanal e feroz batalla xornalística con *La Defensa*, na que non se repara no insulto e a descalificación máis ou menos gratuita do contrario. Especial encono amosa *La Aspiración* -deixando aparte aos dirixentes «solidarios» Víctor Naveira e Xoán Golpe- co líder agrario e socialista Bernardo Miño, a quen chama despectivamente «El Pablo Iglesias brigantino», facendo mofa da escasa preparación cultural dun labrego que «en sus discursos nos suelta lo de ‘somana’, ‘brano’, ‘nosóstrones’ y otros mil barbarismos gramaticales más por el estilo...».

O semanario *La Defensa* (1906-1910), como órgano que se automea das Asociacións de Agricultores, vai dar boa conta da actividade do movemento agrario de Betanzos e a súa bisbarra dende un principio. Máis adiante, cando este se integre en «Solidaridad Gallega», será propagandista e informador deste movemento en toda Galicia, que en realidade tiña nas Mariñas de Betanzos o seu foco agrarista máis importante, da man dos propagandistas Xoán Golpe e Víctor Naveira. Con todo, e pese á presenza do socialista agrario Bernardo Miño entre os «solidarios» locais, *La Defensa* case non terá en conta ás sociedades de

resistencia que non sexan agrarias.

Por último os sucesivos semanarios *Nueva Era*, *Betanzos* e *Betanzos Liberal* (1912-14), os derradeiros da etapa que estudiamos, todos eles vencellados ao bando liberal, aportan algunha que outra noticia puntual pero son de pouca utilidade para o noso propósito pola súa escasa duración.

INTERCAMBIOS OBREROS ENTRE A CORUÑA E BETANZOS

Desde tempo atrás a influencia da Coruña, capital provincial e antiga rival da cidade betanceira, déixase notar en tódolos ámbitos da vida local, especialmente desde a frustración que significou para a pequena burguesía a perda da capital da provincia do seu nome, a raíz da reforma administrativa de 1833. A proximidade da capital coruñesa e o crecente desenvolvemento da mesma, ao tempo que a vila betanceira se estancaba nunha preguiza salpicada de soños do pasado esplendor, eran factores que reforzaban esas influencias.

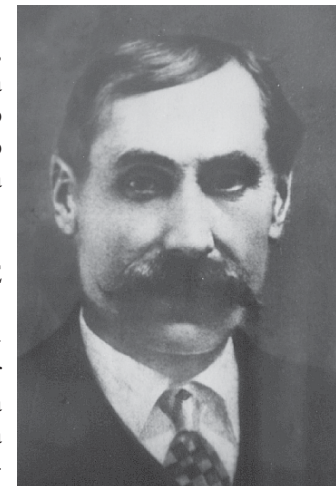
Xa o primeiro periódico local *El Censor*, censuraba en 1883 este abandono das clases dirixentes locais diante dos reflexos de progreso que chegaban de A Coruña, amosando a súa impotencia diante do perigoso mimetismo da vida local:

«...muchas familias acomodadas que aún viven en el pueblo, nada quieren de él: todo cuanto precisan se lo proporcionan de afuera, no a pretexto de economía, sino de moda; nadie viste, nadie calza, nadie compra, ni nadie utiliza los servicios de la industria local...» o que implica que «el artesano emigra, el oficial huye y el que queda languidece por falta de trabajo...» (12)

Desde moi cedo, comparativamente ao resto de Galicia, A Coruña amosouse moi receptiva ás novas ideoloxías e correntes ideolóxicas no campo político e social. E moi especialmente no que respecta ao anarcosindicalismo. Así, no 1904, segundo recollía Marvaud no seu informe, agás a Sociedade de Canteiros, de orientación socialista, «todas as outras sociedades, en número de 20, con máis de 4.000 afiliados, son netamente anarquistas...» A Coruña era, pois, a capital do anarcosindicalismo no noroeste de España. En 1905 foi designada sede do Comité Federal da Federación Rexional Española de sociedades de resistencia. (13)

Non é de extrañar, pois, que as correntes ideolóxicas imperantes na clase obreira coruñesa, que comencan a espallarse desde a cidade herculina polas bisbarras próximas, teñan acollida entre a incipiente e escasa clase obreira local, se ben con certo retraso.

Así, nun principio, a orientación anarquista que impera entre as sociedades e clase obreira coruñesa vai ter boa acollida entre os precursores activistas betanceiros, adocinados por oradores e propagandistas anarquistas coruñeses e pola prensa obreira da capital. Na decana Sociedade de Trabajadores de Betanzos, constituída en xuño de 1899, parecen convivir obreiros de orientación anarquista e socialista.

Antonio Casanova García, fundador da "Sociedad de Obreros Agricultores" e presidente de 1907 a 1912.

12. *El Censor*, nº 2, 5-XI-1883.

13. Pereira, D., González Probados, M. e Moreno González, X.M., en *Gran Enciclopedia Gallega*, voz «Obrerismo», tomo 23, páx. 1-14.

Mais a visita no Nadal dese mesmo 1899 do propio Pablo Iglesias vai criar un caldo de cultivo favorable para a penetración das ideas socialistas na localidade a través dun pequeno grupo de simpatizantes entre os que vai salientar o labrego Bernardo Miño. Case un ano despois desa visita sobranceira, constitúese a Asociación de Obreros Agricultores cunha orientación socialista non confesada, empuxando a ese campo ideolóxico a Canteiros e Carpinteiros que formarán as súas propias sociedades de gremio, afastándose da fundacional.

Durante algún tempo anarquismo e socialismo -xunto con republicanos de distintas tendencias- convivirán no seo dalgunhas destas sociedades e en moitos actos, unitarios ou non, participarán oradores coruñeses e ferroláns de ambas tendencias ideolóxicas. Con ocasión dun mitin de propaganda libertaria celebrado no local das sociedades obreiras en outubro de 1904, *La Aspiración* comentaba con sorna que «un republicano convencido, fervoroso, é *aínda mais*, presidiese la reunión que los ácratas coruñeses motivaron para la exposición de sus disparatadas doctrinas, tuvo que soportar impávido los furibundos dicitrios é implacables diatribas que allí se dispararon contra la República.» Como apunta Tuñón de Lara na súa clásica obra sobre o movemento obreiro en España, sinalando o caso das sociedades obreiras de Madrid, Andalucía ou mesmo A Coruña:

«...las simples sociedades de resistencia se van situando bajo la influencia de anarquistas o de socialistas, aunque formalmente mantengan su independencia. La mayoría de sus asociados entra en ella por una conciencia elemental de defensa socioprofesional, pero los núcleos de dirección están compuestos cada vez más por militantes próximos al anarcosindicalismo o al socialismo. Estos núcleos de dirección no están interesados o no se atreven a la adhesión neta a su Federación o Central de las sociedades de resistencia que dirigen: pero procuran que sigan las orientaciones y consignas de aquellas.» (14).

Quizá por iso non aparecerá ningunha sociedade de Betanzos afiliada á central socialista durante o período 1899-1909, e tampouco no 1911, nas Actas da U.G.T. de España.

Mais, pouco a pouco, da man dun pequeno núcleo de activistas e promotores de sociedades, o socialismo iráse facendo hexemónico entre as sociedades de resistencia locais, que xa en outubro de 1901 deciden participar nos procesos electorais, presentando unha candidatura propia ás eleccións municipais, en consonancia coa estratexia socialista. Antes, en decembro de 1899 organizan un mitin de Pablo Iglesias, de xira por Galicia, e farán de cando en vez actos e reunións para expor as doutrinas partidarias. Aínda así, nalgún acto como a celebración do 1º de Maio participan, vidos de A Coruña, oradores anarquistas e socialistas conxuntamente. Seguramente que coa paulatina hexemonía socialista entre os traballadores de Betanzos ten moito que ver a feroz represión que sofren as sociedades e traballadores coruñeses ese mesmo ano, a raíz dos chamados Sucesos de Maio (con motivo destes acontecementos, as mostras de solidariedade dos obreiros betanceiros cos coruñeses son patentes, como deixamos constancia noutro lugar). O 15 de xuño as asociacións obreiras coruñesas, maioritariamente anarquistas, son suprimidas «por orden de la autoridad superior militar» e moitos dos seus dirixentes encadeados. O movemento anarquista coruñés sofre un duro golpe do que dificilmente se vai repoñer.

En setembro de 1901 a visita que o director de *La Emancipación* de A Coruña, o «obrero ilustrado» José Antelo, fai a Betanzos e á redacción de *El Pueblo* para agradecer a solidariedade dos betanceiros, xa libre do proceso a que estivera sometido, é amplamente

14. Tuñón de Lara, M.: *El movimiento obrero en la historia de España (I)*. Sarpe, Madrid, 1986.

destacada polo semanario local no seu número do día 19.

A orientación socialista manteráse, nas sociedades obreiras que se suceden, durante case dúas décadas. Só a raíz do congreso da Confederación Nacional del Trabajo (CNT) en 1919, o anarquismo voltará a ter unha presenza importante en Betanzos a través do Sindicato de Oficios Varios, ficando o socialismo na Sociedad de Agricultores nun ámbito estrictamente agrario ata a chegada da II República.

Carentes dunha prensa propia, ben inexistente nese intre ou ben hostil a prensa local, os traballadores betanceiros van buscar dende un principio o abeiro da prensa obreira coruñesa como caixa de resonancia para expor as súas reivindicacións e denuncias. Mais non só a prensa obreira, pois a mesma *La Voz de Galicia* dará conta puntual, durante un tempo, das actividades das sociedades betanceiras.

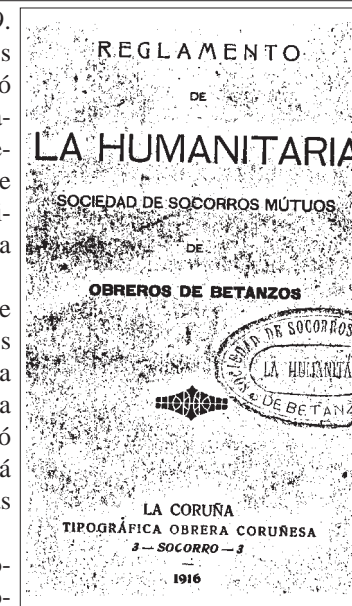
Outra mostra dos intercambios obreiros entre A Coruña e Betanzos, aparte das visitas constantes de oradores e propagandistas coruñeses, constitúeno as excursións que os obreiros coruñeses realizan a Betanzos en varias ocasións, co obxecto de fomentar a solidariedade e as relacións amistosas entre os traballadores. Temos puntual noticia da que en xaneiro de 1907 realiza a Betanzos o Centro de Estudios Sociales «Germinal». Un bó número de obreiros coruñeses -máis de trinta, segundo o cronista- desprázanse no tren da mañá, acodindo a recibilos á estación da Infesta moitos compañeiros de clase e entrando xuntos na vila en ordenada manifestación. Os obreiros coruñeses traen de agasallo para os colegas betanceiros «varias obras instructivas y de carácter social, que existen repetidas en la biblioteca de Germinal». Ás doce da mañá tivo lugar no Centro Obreiro da Ribeira un mitin moi concorrido, no que interviron o tipógrafo coruñés Lores, falando sobor das ventaxas da solidariedade obreira, e dous excursionistas máis, pechando o acto o presidente do Centro Obreiro local. Os excursionistas coruñeses partiron no tren da noite, despois de percorrer a vila e disfrutar dunha xornada dominical de franca camaradería.

E é moi probable que a actividade e experiencia de «Germinal» motivase aos betanceiros que constitúen en xaneiro de 1909 a Sociedad Obrera de Estudios Filosóficos y Sociales «Nuevo Sol», entidade cunha finalidade semellante á coruñesa, polo que poidemos saber dela, e que contaría entre os asiduos á súa tribuna cos oradores e intelectuais coruñeses próximos a «Germinal».

A VISITA DE PABLO IGLESIAS

En Nadal de 1899, Pablo Iglesias, a gran figura do socialismo español, vai efectuar unha xira propagandística por Galicia, animando e alentando os escasos focos que por entón conta o socialismo no país. Líder indiscutible do PSOE, por el fundado, presidente da UGT e director de *El Socialista*, Pablo Iglesias é neste intre a encarnación do socialismo en España.

A Coruña, Ferrol, Betanzos, Ourense, Pontevedra, Marín, Santiago e Vigo son as escalas dunha viaxe que é practicamente silenciada pola prensa burguesa e republicana do

momento. Gracias ao estudoso e historiador J.A. Durán, que pescudou as pegadas de Pablo Iglesias por Galicia (15), sabemos algo da importancia que a xira do líder tivo para afortalar a presenza do socialismo nas cidades e vilas galegas.

Na Coruña, o máis importante foco anarquista do Norte da Península no momento, a presenza socialista practicamente se circunscibía á sociedade de canteiros «El Trabajo», gremio que historicamente foi moi permeable ás ideas socialistas e que, dado o carácter itinerante destes obreiros, tivo grande importancia na difusión da propaganda socialista en Galicia.

En Ferrol, Iglesias mantén dúas reunións, unha de carácter societario cos canteiros e outra de carácter político. Froito desta visita vaise reorganizar a Agrupación Socialista local, que meses despois contará cun órgano propagandista: *El Bien del Obrero*, segundo semanario publicado polos socialistas ferroláns.

En Betanzos, na mañá do día de Nadal, un grupo de simpatizantes socialistas organiza unha «gran reunión pública» no teatro Alfonso de propiedade municipal. A solicitude do local foi realizada na mesma mañá de Noiteboa polo presidente da «Sociedad Obrera» constituída en xuño (16). Iglesias fala durante dúas horas en ton de propagandista societario diante dunha moi notable concorrencia de público. Insta aos obreiros e labregos a constituír sociedades de clase ao tempo que alenta a un pequeno núcleo de simpatizantes de primeira hora «entre los que va a descollar, primordialmente, Bernardo Miño Abelenda, a partir de ahora».

Para Durán, a principal significación desta visita de Pablo Iglesias a Galicia

«está en la toma de conciencia de que la batalla del socialismo gallego no puede limitarse a las ciudades. Ha de llevarse al campo. Y la actividad propagandística de los socialistas -sobre todo de los betanceros, orensanos, vigueses y pontevedreses- se ha de cargar sobre los campos, a partir de aquí». (17)

O silencio observado por Durán entre a prensa do momento -agás, obviamente, da socialista, ben escasa- sobre esta xira galega de Pablo Iglesias non poidemos constatala na betanceira, dado que no intre da visita do líder socialista a Betanzos non existía ningunha publicación local. Mais a prensa betanceira lembrará a posteriori esta visita. Tan só uns meses despois, en xullo de 1900, cando se veñen de constituír sociedades de resistencia de obreiros da construción e de zapateiros, *El Pueblo* afirma no seu segundo número, non sen amosar a preocupación de que se «traspasen los límites», que o socialismo comenza a extenderse entre os obreiros despois da visita de Iglesias: «El movimiento socialista ha extendido sus efectos como ya nadie ignora á esta localidad. Hace unos meses que la inmensa mayoría de los obreros ni conocían la palabra ó si la habían oído no se daban cuenta de la idea que representaba pero desde que Pablo Iglesias se ha dejado oír, no solo se hizo familiar y se habla y se discute de la cuestión y mejoramientos de la clase obrera...».

Manuel García Failde, co pseudónimo de «Cualquiera», dirá días despois da visita: «Vino Pablo Iglesias y presentáronse los obreros». As sociedades, en resposta publicada no

15. Durán, J.A.: *Crónicas*, 2. páx 151-152. Madrid, 1972.

16. AMB. Libro Rexistro de Entradas 1899-1902, sig. 4837. O extracto da comunicación di así: «Participando que en esta Ciudad se halla el compañero Pablo Iglesias y deseando hacer una propaganda societaria el día de mañana en el Teatro Alfonso de este pueblo, rogaba se le concediese para ello la oportuna autorización.» Na marxe: «Concedida»

17. Durán, J.A.: o.c., páx 154.

número 25 de *El Pueblo*, reconecerán que

«(...) la venida de nuestro Pablo Iglesias, cónstele al articulista que fue de gran efecto para nosotros su presencia y enseñanzas, las cuales jamás olvidaremos por lo generoso, noble y elevado de sus conceptos y sanos principios».

As palabras e alentos do líder non caerán en saco roto entre os obreiros e labregos betanceiros. Uns meses despois, os propietarios absentistas, a burguesía acomodada, os elementos máis reaccionarios e os políticos locais asisten con incredulidade e preocupación a un bule-bule de actividade societaria. En maio, os canteiros e carpinteiros constitúen a súa sociedade: en xuño son os zapateiros e en decembro -xusto un ano despois da visita- fan os labradores, case todas elas con orientación socialista ou dirixidas por socialistas. Esta última, a de Agricultores, é a que máis preocupa aos que non ven con bos ollos a progresiva toma de conciencia e organización societaria, quizais pola súa forza inicial e polo perigo potencial que representa nunha vila e bisbarra cun cariz tan fundamente agrario naquel tempo, no que a estrutura social atópase asentada na propiedade da terra, a maior parte dela en mans de propietarios absentistas que viven das rendas forais, cos desaxustes e desigualdades que conleva.

E a preocupación será máis forte cando as organizacións societarias, conscientes da súa forza, decidan ao ano seguinte entrar na loita política local amenazando o statu-quo e o turnismo máis ou menos respectado dos bandos políticos da burguesía local.

AS PRIMEIRAS SOCIEDADES DE RESISTENCIA

En 1899 bota a andar a primeira sociedade de resistencia que se constituíu en Betanzos, polo menos a primeira da que temos noticia. Trátase da SOCIEDAD DE TRABAJADORES xestada por unha comisión organizadora da que forman parte Manuel Pena, Manuel Souto, Francisco Villaverde, Manuel García e Fernando Gondell, e que ten como domicilio social a casa número 25 da rúa Lanzós. O nome non voltará a aparecer deste xeito, figurando en adiante como SOCIEDAD OBRERA ou SOCIEDAD DE OBREROS «EL TRABAJO» DE BETANZOS. O seu regulamento, aprobado en xunta celebrada o 18 de xuño dese ano, constaba de trinta e dous artigos repartidos en cinco apartados: obxecto e condicións, deberes dos socios, dereitos dos socios, da directiva e disposicións xerais (18).

A sociedade tiña por obxecto, segundo declaraba no artigo 1º, a mellora da condición moral e material dos asociados, defendendo mutuamente os seus intereses e amparándose dos abusos e arbitrariedades que con eles cometan os patróns ou representantes dos patróns. Admitía como socios a todos os traballadores que se dediquen á «arte de construción de edificios», contemplando a posibilidade de que determinadas profesións (carpinteiros, albaneis...) formasen co tempo sección aparte. Non se admitían socios de «mala nota» entre os compañeiros así como os que non estean conformes co criterio das sociedades de resistencia de obreiros. Os socios que temporalmente exerceran de contratistas de obras poderían ser admitidos de novo ao volver á condición de obreiros e, se o seu proceder para cos seus operarios fora correspondente ao deber de compañerismo e fraternidade, non se lles esixiría cota de entrada. A cota social era de 0,50 pesetas ao mes e entrada.

18. *Reglamento de la Sociedad de Trabajadores de Betanzos*. Betanzos, 1899. Exemplar mutilado na capa onde figuraría a imprenta e o ano de impresión. Arquivo particular.

A xunta directiva estaba composta por nove persoas e ademais elixían tres individuos para revisar as contas, as altas e baixas, así como delegados recadadores para talleres e obras. A directiva renovábase cada seis meses e tiña un certo carácter presidencialista, xa que o artigo 18 facía constar que o presidente era a autoridade superior dentro do domicilio social. Contemplábase a reforma do regulamento, sempre e cando o solicitase un tercio dos socios ou ben a directiva e a reforma tería que acordarse en xunta xeral. A sociedade non se podería disolver mentres houberse dez socios e, en caso de disolución, os bens existentes repartiáanse entre eles.

O carácter festivo e reivindicativo do Primeiro de Maio aparece manifesto no artigo 8º do regulamento, especificando que ese día non se acudirá a traballar nen ao taller nen na casa e trataríase de concurrir ás reunións que se celebrasen, fomentando así a propaganda en favor do traballador.

Non se aceptará a realización de horas extra mentres haxa individuos do gremio parados. O socio ten que comunicar á Directiva as proposicións deste tipo que lles fagan. Ademais o traballador non negociará individualmente co patrón, encargándose de facelo unha comisión. Incídese na prohibición expresa de traballar máis das dez horas pactadas o 1º de abril dese ano tanto na cidade como no extrarradio. As sancións serán de 5 pesetas de multa a primeira vez, de 20 pesetas a segunda, procedéndose á expulsión no caso dunha terceira ocasión.

O artigo 12 recolle a posibilidade de socorrer a socios enfermos (con enfermidades que non fosen ocasionadas pola súa man: «o sea las de venéreo, sífilis y otras») e parados. Tamén unha axuda de ata 12,50 pesetas para desprazamentos por motivos de traballo.

O seu primeiro presidente, Luis Teijo, quen presidira o citado mitin de Pablo Iglesias o día de Nadal, será axiña tentado polo poder municipal e rematará aceptando en marzo de 1901 o cargo de cabo da ronda de serenos, poñendo fin á súa breve etapa sindicalista. O abandono, xulgado como traición polos compañeiros, traerá consecuencias negativas: enfrontamentos serenos-obreiros e crise no sindicato que cambiará de presidente dúas veces nese ano.

A mediados de 1900, o 9 de xuño, constituíuse a SOCIEDAD DE ZAPATEROS da que non coñecemos estatutos. No seu carimbo, que ten como símbolo una bota alta, figura SOCIEDAD DEL GMO. DE ZAPATEROS -un resaibo do vello gremialismo-, aínda que nos documentos adoitan poñer máis pomposamente SOCIEDAD DE CONSTRUCTORES DE CALZADO e tamén é citada co ancestral nome de traballadores de «Obra Prima». Nos primeiros anos do século foi unha sociedade moi activa, recaendo mesmo sobre ela a organización do 1º de Maio de 1903 ou a creación dunha escola nocturna que non sabemos se chegou a concretizarse. Nun manuscrito, sen asinar e sen datar (aínda que parece obra dunha persoa ben coñecedora da dinámica societaria que escribe varios anos despois da súa desaparición) conservado no Arquivo Municipal, atopamos datos que creemos interesante reproducir sobre a actividade desta sociedade de resistencia :

«En el mes de Junio del año 1900, se constituyó la sociedad de Zapateros, la Junta Directiva la componían los Sres Don Antonio Ces, Vice Manuel Pérez, Secretario Pedro Amboade, Vice Juan Blanco, Tesorero Luis Rojo Leal, Vocales Ignacio Cortes y Bernardo Hermida. Su primer acuerdo adoptado fué la suspensión del trabajo de los domingos y cobrar los jornales de la semana a los sábados. En 1901 procuró tomar el acuerdo de no componer el calzado elaborado por las fábricas por considerar que en pueblos como éste no había fábricas y truncaba los brazos de los obreros, por carecer muchas veces de trabajo. No pudiendo alcanzar y salamente un pequeño aumento que no excedía de 15 cts en medias suelas exceptos los pares de calzado construidos a la

mano un aumento de 90 cts hasta una peseta. Estos precios eran tan mezquinos que ni siquiera podían atender a las necesidades de la vida.

En el mismo año en el mes de Noviembre tomó parte colectivamente en unión con las demás sociedades de resistencia en las elecciones de concejales. Obteniéndose todas unidas un concejal en el Distrito de San Francisco como era el agricultor Don José Ares Asorey.

En el distrito de la plaza por 4 votos salio derrotado otro compañero agricultor Don Teijo Correa (?). Dos meses antes de celebrarse estas emprendieron una campaña electoral con asambleas en el Centro Obrero Rivera 137. Entonces la lucha y el movimiento de estas sociedades era continua. En el año 1902 y en el mes de Abril sostuvo una huelga parcial en los talleres de los patronos Don Domingo Tenreiro y José Blanco, por el despido de cuatro trabajadores que a los 15 días de lucha entraron todos al trabajo. En el mes de Mayo del año 1905 solicitó de los patronos un módico aumento que los patronos se negaron a conceder. Después de un mes de huelga acordaron establecer un taller colectivo que les dio un resultado grandioso. Este tuvo de duración hasta el mes de Septiembre que finalizó por haberse ausentado a distintas poblaciones parte de los huelguistas otros se establecieron en talleres y trabajaron por cuenta propia. Debido a esto se disolvió la Sociedad que algunos de ellos pasaron a pertenecer a la sociedad de Oficios Varios. En la actualidad son contados los que trabajan bajo la tutela de un patrón, que cuando les parece se establecen. Este ramo se desenvuelve en una vida mas elevada pues fue siempre una clase más perjudicada por las muchas horas de trabajo para alcanzar jornal.

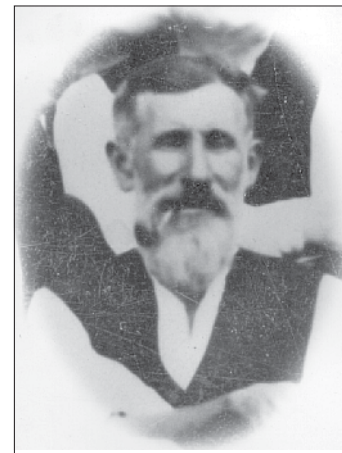
Hace más de de treinta años que en los soportales que da principio a la calle de las Monjas guareciense 3 viejos llamados Sabín, Capete y Palalo tenían cada uno una banquilla que solamente se dedicaban a hechar remiendos y forras al calzado. La bebida era un pequeño botellín de caña que tomaban de vez en cuando.

Hubo un alcalde que los mandó retirar de dicho lugar por lo adefesio que producía el verlos. Tenían unha bigorna.» (19)

En xaneiro de 1905 elixían a xunta directiva, publicada en *La Voz de Galicia* do día 4, constituída por Eleuterio Rodríguez Osorio, presidente; Ramón Carro Sánchez, vicepresidente; Luis García Vilariño, secretario; Ignacio Cortés García, vicesecretario; Pedro Amboade Veiga, tesoureiro, e Manuel Sobrino e José Benito Varela Amboade, vocais.

Catro anos despois, no 1909, a sociedade de Zapateiros xa se atopaba disolta. Nun balance da Asociación de Agricultores dese ano (20) consta o préstamo de 160 pesetas á sociedade de zapateiros durante a folga do ano anterior: «id. à la Sociedad de Zapateros oy disuelta á préstamo para sostenimiento en la huelga del año 1908: 160.» [sic]. Esta folga non a recolle o manuscrito antes citado, que fai desaparecer á sociedade despois de setembro de 1905 cando paralizan a actividade do taller colectivo.

A SOCIEDAD DE OFICIOS VARIOS constituíuse o 26 de xaneiro de 1902, data na que o Gobernador Civil aproba o seu regulamento. Como o seu nome indica, recollía traballadores de diversos gremios. O presidente fundacional é Juan Amarante López, quen aparece como barbeiro de profesión nalgún censo e figurará como dirixente do Centro Republicano anos despois. A sociedade tiña tamén o seu enderezo no denominado Centro Obrero, un baixo da rúa da Ribeira 137. O 18 de marzo participan ao Alcalde a celebración dun acto neste local

Bernardo Miño Abelenda,
dirixente socialista e agrario.

19. AMB. manuscrito, fondo Vales Villamarín, 4-6.

20. Arquivo Reino Galicia, fondo Goberno Civil, O.P. leg. 1749.

para o día seguinte festivo, ás catro da tarde, para «la inauguración y á la par tratar de las ventajas del principio de asociación.», acto para o que tamén «serán combocadas las tres sociedades de resistencia constituidas en esta ciudad.» [sic]. Estas debían ser as de Agricultores, Zapateiros e Obreiros ou Trabaxadores. (21) Coa desaparición da sociedade dos zapateiros moitos destes pasarían á de Oficios Varios que se mantivo ata a constitución da federación local «La Unión Obrera», da que formou parte como veremos.

A SOCIEDAD DE OBREROS «EL TRABAJO» partíllase no 1903 -tal como xa se prevía no artigo 1º do regulamento da Sociedad de Trabaxadores ou Obreros- en dúas sociedades de oficio: A SOCIEDAD DE CARPINTEROS, que aproba o seu regulamento o 12 de maio de 1903, e a SOCIEDAD DE ALBAÑILES Y PEONES «LA AURORA OBRERA», que aproba o seu en xunta xeral un par de días despois (22). Ou quizá en tres, pois tamén por estes anos iniciais do século xa existe a SOCIEDAD DE CANTEROS «EL AVANCE», da que tampouco coñecemos o seu regulamento.

É posible que a diferenza de criterios ideolóxicos provocase esta prematura fragmentación dos traballadores dedicados á «arte de construción de edificios». Os canteiros e carpinteiros, ideoloxicamente máis homoxéneos e con predominio socialista e aguilloados pola recente presenza do seu líder Iglesias en Betanzos, formarían a súa propia sociedade; mentres que os albaneis e peóns, con presenza anarcosindicalista ou asociados máis heteroxéneos, formarían outra.

A Sociedade de Carpinteiros ten por nome «LA PROSPERIDAD» e a maioría do seu regulamento está calcado do da Sociedad de Trabaxadores. Só se rexistran algunhas variacións ou matizacións no tema das cotas e no caso de disolución entregaríanse os bens ás sociedades de resistencia que existan ou á máis carente de recursos. Fíxanse dous tipos de cota, segundo o salario: Os que gañasen 1,25 ptas pagarían de cota 0,25, e os que gañasen 1,50 en adiante pagarían 0,50 ao mes. Tres meses sen abonar a cota sería motivo de baixa na sociedade e teríase que abonar se traballasen como mínimo unha semana ao mes. Os enfermos non pagarían e tampouco se lles asignan socorros ao existir xa unha sociedade de socorros mutuos de obreiros específica.

A comisión organizadora desta sociedade, que asina o regulamento, está formada polos carpinteiros Manuel Vázquez, Jesús Vázquez, Rogelio Díaz, José Espiñeira e Plácido Otero. Varios deles son, ou serán, militantes socialistas. O enderezo social estaba no nº 137 da rúa da Ribeira, onde compartían local as sociedades obreiras e a de agricultores. O carimbo representa unha serra e unha garlopa cruzados.

O artigo 33 recolle a posibilidade de unirse coas demais sociedades obreiras de todos os oficios, nomeando unha comisión chamada «Comisión de La Unión», que representará ás sociedades. Esta unidade faríase para levar a cabo reformas no traballo que beneficien ao produtor ou con causas relacionadas coa instrución.

A Sociedade de Canteiros «EL AVANCE» elixía en xuño unha directiva que presidía Manuel Souto, e formábase Manuel Ferro, como vicepresidente; Antonio Crestar e Luis García como tesoureiros; José Barreiro como contador, e José Fernández como vocais. Ademais Manuel Villaverde e Jacobo Crestar eran revisores de contas. A itinerancia típica

21. AMB. Carp. 6417.

22. *Reglamento de la Sociedad de Carpinteros de Betanzos*. 1903. Betanzos. Est. Tip. de M. Villuendas. 50, Valdancel, 50.

Reglamento de la Sociedad de Albañiles y Peones «La Aurora Obrera» de Betanzos. Betanzos. Imp. de M. Villuendas. Valdancel, 50. 1903.

de moitos destes profesionas e a súa conversión temporal en mestres de obras faría dela unha agrupación con actividade fluctuante. Logo estabilizaríanse e formarían parte da federación de sociedades «La Unión Obrera».

Da Sociedade de Albaneis e Pións «LA AURORA OBRERA» apenas temos datos máis aló da data de constitución e do seu regulamento. Tamén tiña o enderezo no mesmo local da rúa da Ribeira e o seu regulamento non calcaba o da anterior Sociedad, contendo algunhas singularidades e novidades a respecto de aquela. Estaba asinado por unha comisión composta polos obreiros Jesús Vía, Andrés Souto, Juan A. Martínez e José Souto. O obxecto era a mellora da condición moral e material dos socios e axudar a outras colectividade que persigan o mesmo fin. Os medios: Procurar que os salarios cubran as necesidades dos asociados, evitar a xornada excesiva e impedir que os patróns ou encargados de obras maltraten a dignidade dos socios. Estes podían ser todos os albaneis e pións (cos mesmos dereitos e deberes, agás os menores de 18 anos, que non tiñan voto) que acepten o regulamento e respecten os acordos da Asemblea. As cotas eran de 25 céntimos ao mes e delas estaban exentos os socios enfermos, sendo causa de baixa o adeudo de cinco cotas, que habería que aboar para poder reingresar. Como cuestión de orde interno, prohibíase durante as xuntas a presenza de individuos que non fosen do mesmo gremio.

Establecíase un socorro aos parados, destinando dos fondos unha cantidade para sostemento dos socios que ficasen sen traballo «por alguna justa demanda hecha por la Asociación» (represalias por loitas obreiras): 10 ptas semanais para albaneis, 7 para pións e 5 para os aprendices.

Coidaban moito as formas, expulsando ao que por má conducta no traballo ou fóra del perxudique o nome e intereses da Sociedad. Ademais establecía castigos e penalizacións: Ao socio borracho no traballo impondíase unha multa equivalente a un día de salario. En caso de reincidir, a xunta xeral acordaría a medida a tomar. Por maltratar a outros socios castigábase a seis meses sen voz nen voto; se o maltrato é de obra acordaría a xunta xeral. Ademais prohibíase abandonar o traballo sen avisar á xunta directiva. Esta compoñíase de nove persoas, renovándose a metade por elección cada seis meses, e procurábase que tiveran representación por igual albaneis e pións. A directiva fixaba unha reunión semanal, ademais das extras oportunas, e a xunta xeral unha mensual, aparte das extraordinarias solicitadas pola metade dos socios ou pola directiva. Establecíase unha duración máxima para as sesións de catro horas, prorrogables por outra máis.

A sociedade non se disolvería mentres houbera tres socios e, en caso de disolución, os fondos pasarían en depósito a unha organización obreira da localidade e se non existise, repartiríanse entre os compañeiros de profesión imposibilitados para o traballo.

Sobre as condicións de traballo establece que a xornada non deberá exceder das dez horas e sen luz supletoria, así como unha serie de pluses por determinados traballos incómodos, por traslado fóra da poboación (xornal e tercio) e traballo en días festivos (xornal e medio) e traballo nocturno (xornal dobre). Os gastos de viaxe serían por conta do patrono.

Mostra da preocupación que en moitos sectores sociais causa a organización obreira e a súa orientación son os intentos dun sector do clero de dirixir e controlar o movemento, da súa organización e manter a rebeldía dentro duns cauces «de orde». Así, en xuño de 1907 *La Defensa* dará conta -sen prestarlle excesiva importancia- das reunións para tratar da creación dun sindicato católico de obreiros que teñen lugar na sacristía da igrexa de Santiago convocadas polo párroco e que non terían concreción práctica. Tamén no 1910 o propagandista católico Angel Herrera e varios membros da Juventud Católica Coruñesa farán campaña por Betanzos con nulos resultados.

A ASOCIACIÓN DE OBREROS AGRICULTORES

Deixamos de última a ASOCIACIÓN DE OBREROS AGRICULTORES, que foi a de máis longa e ininterrompida duración, chegando ata os mesmos días da guerra civil. Constituída o 4 de decembro de 1900 (o regulamento apróbase o día 11) por unha comisión organizadora formada por Vicente Lousa, Francisco Teijo, José Asorey, Jesús Fernández, Antonio Casanova e Bernardo Miño, tiña como enderezo social neste momento o número 35 da rúa da Torre (23). Na presentación pública, celebrada a víspera de fin de ano na escola de Santo Domingo, estiveron presentes e mesmo interviron elementos socialistas doutros gremios, como o presidente dos canteiros coruñeses José Rodríguez, quen quizá traballase nalgunha obra na localidade, e personaxes filosocialistas, tal Roque Ponte Peña, mestre, masón e fundador do primeiro periódico local. O primeiro presidente da asociación foi Vicente Lousa Beade, quen abandona nove meses despois porque «no podía impedir que se infringieran los artículos 3º y 31, párrafo 3º, del citado reglamento que prohíben en absoluto que la Asociación pueda ocuparse de cuestiones políticas», segundo explicaría anos despois nun prego de descargos ao Gobernador Civil, ao ser multado con 150 pesetas por non ter remitido a sociedade o balance anual ¡do ano 1909! Mal andaba a burocracia do Goberno Civil (24). Quédanos a dúbida de se no abandono de Vicente Lousa, xusto cando os agricultores e as sociedades obreiras deciden presentarse ás eleccións municipais, pesarían razóns ideolóxicas que enfrentaban a anarquistas ou sindicalistas puros con socialistas, ou de evitar enfrontamentos co sistema político imperante.

Pese ao nome de Obreros Agricultores, o certo é que a asociación admitía a todo traballador da terra, ben fose propietario, arrendatario ou xornaleiro. Nestes anos a realidade do campo galego é complexa dabonda: pequenos propietarios de terras levaban ademais outras en arrendo ou aforadas, algúns xornaleiros levan en arrendo ou teñen en propiedade pequenos anacos de horta para o autoabasto básico, pequenos propietarios acudirán a veces ao xornal segundo a demanda de brazos, labregos que acceden a outro tipo de traballo temporal (construcción, ...) continúan a nivel familiar a actividade agrícola... Como afirmaba «Un socialista» anónimo nunha colaboración en *El Pueblo* no mes de xullo de 1901, mentres aos traballadores de oficios se lles pagaba «cuando menos» un salario de dúas a tres pesetas e con menos horas de traballo, os xornaleiros traballaban de sol a sol polo xornal de setenta e cinco céntimos.

A Sociedade propoñíase reunir a todos os obreiros agricultores veciños de Betanzos e dos arredores que non excedesen unha legua de distancia, a fin de conseguir mellorar a condición económica, moral e intelectual dos asociados, así como establecer relacións de solidariedade coas asociacións obreiras constituídas e especialmente coas da «arte agrícola». Facíase fincapé no seu carácter pacífico e na prohibición de tratar «asuntos de principio de Escuela determinada, ya sea política ó religiosa.», cousa que non se levou á práctica. Pretenden, «conservándose las mismas horas de trabajo que hasta la fecha era costumbre en esta ciudad», o aumento de salario, unificándoo no posible, segundo as condicións de traballo, regulamentar a admisión de aprendices partindo da lei sobre o traballo dos nenos, impedir abusos de donos ou encargados e socorrer ao desvalido. Aconséllase que os asociados esixan o salario de 2,50 pesetas por xornal diario: «Fúndase esta Asociación, en lo elevado del precio de los artículos de primera necesidad que hace imposible que nadie

23. *Reglamento de la Asociación de Obreros Agricultores de la Ciudad de Betanzos*. Betanzos. Imp. de M. Villuendas. 1904.

24. ARG, sección Goberno Civil, O.P., leg. 1794.

CENTRO INSTRUCTIVO MUNICIPAL

La primera y principal sección de las que comprende este establecimiento es la que se refiere a la instrucción de los obreros y que como hay que llamarlo de algun modo se le dá el nombre de

ESCUELA DE ARTESANOS

El Ilmo. Ayuntamiento inspirándose en los principios de democracia, y con una nobleza que le honra, acordó dar la preferencia, al crear este Centro, a las clases trabajadoras, tan necesitadas de instrucción como de jornales. Deseario elevar el nivel de la cultura popular para engrandecer al proletariado, no ha vacilado en realizar los sacrificios que impone el sostenimiento de un centro dotado de un personal numeroso y competente.

Obreros de esta noble ciudad: podeis ya á donde quiera que vayáis mañana, presentaros adornados de los conocimientos que todos debemos procurar para el desempeño de nuestras profesiones.

Concurriendo al sagrado templo de la ciencia, no solo os labrais un porvenir material más halagüeño, sino que contribuis poderosamente a la emancipación de vuestra clase. La ciencia y el trabajo deben marchar unidos, el día que seais dueños de esas dos palancas sociales caerán rotos los grilletes con que os aprisiona el capital.

Los profesores encargados de vuestra instrucción son también obreros como vosotros, obreros de la inteligencia y cuyo porvenir marcha unido al vuestro.

El Ilmo. Ayuntamiento ha dispuesto que las clases nocturnas, solo para los obreros, sean

ENTERAMENTE GRATIS

Queda abierta la matrícula durante todo el corriente mes; las clases empezarán en breve.

Para la inscripción puede concurrirse al domicilio del Centro Instructivo ó avisar á cualquiera de los señores profesores del mismo.

Betanzos 6 de Octubre de 1901.

Anuncio da creación dunha escola municipal para obreiros. "Otro Pueblo", nº 3, 13-X-1901.

pueda atender á su subsistencia con los jornales que hasta ahora se pagaron.» Asimesmo, nas disposición xerais, especificase que «Ningún individuo de esta Asociación podrá [trabajar] ni dar trabajo á destajo de agricultor; de lo contrario será excluído de la misma.» Admitían como socios a todos os traballadores da «arte agrícola» maiores de 15 anos, con certas restriccións; por exemplo, coidábanse moito as formas e non se admitía a individuos considerados de mala conducta polos compañeiros. As cotas a satisfacer (no ano 1904) eran de 15 céntimos ao mes ata os 17 anos e de 25 céntimos a partir desa idade. O socio enfermo tería que dar aviso á Directiva, e esta enviaría unha comisión a visitalo e informarse da situación para que logo a Directiva resolvese o conveniente. Os asociados non podían solicitar fincas rústicas que outro socio colonease, ben arrendadas ou a parceria; tampouco

a finca urbana que habitase, en tal caso sería apercibido e, de non desistir, expulsado. Asimesmo os socios que tivesen traballo que ofertar estaban obrigados a chamar a asociados e, caso de non atopalos, poderían chamar a outros xornaleiros, «amonestándoos aquél mesmo día á que ingresen en dicha Asociación, de no verificarlo no podrá llamarse por segunda vez al trabajo.» Estas medidas de reforzamento asociativo estendíanse fóra da localidade; así, se un socio se desprazaba a traballar a outro sitio facilitábaselle unha certificación, estando ao día nas cotas, para acreditarse ante outras sociedades da mesma clase. En canto ao goberno da sociedade, a soberanía residía nos socios (assemblea xeral a celebrar na primeira semana de decembro, ademais das convocadas pola directiva ou a petición de quince socios) e rexíase por unha xunta directiva de doce persoas (presidente, vice-presidente, secretario 1º e 2º, tesoureiro, administrador, catro recaudadores e dous vocais) que se xuntaba semanalmente, coa posibilidade dunha xunta auxiliar consultiva de seis persoas, reelixibles anualmente. A sociedade non podía disolverse mentres un mínimo de dez socios desexase continuar; en caso de disolución os bens sociais existentes repartíanse «a prorrata» entre os socios que houbese.

Nun manuscrito sen asinar e sen datar (quizá de comezos dos anos trinta), similar ao xa citado e da mesma man e procedencia, escrito por unha vella testemuña da época e quizá antigo activista dalgunha sociedade de resistencia, lemos o seguinte:

«A principios del mes de Enero del año 1900 se constituyó la Sociedad de Agricultores. El jornal que percibían entonces era de 1 ptas y 75 cts. luego después fueron alcanzando más jornal hasta la actualidad que ganan 5 pesetas los hombres y las mujeres 3 pta 50. También acordaron al constituirse la Sociedad que ningún asociado solicitase de otro compañero las fincas que llevaba arrendadas. Esta Sociedad contaba entonces con un crecido número de asociados, intervino -directamente- en unión de las demás sociedades en la lucha electoral. Tuvo momentos en que la sociedad carecía de asociados suficientes. Pero así todo fue la colectividad que más se distinguió en lucha de clases. En la actualidad cuenta con bastante número de socios que continúan laborando con ahinco en pró del mejoramiento de su clase. Aquí podemos asegurar que la sociedad no tenía un objeto determinado, toda vez que casi la mayoría son pequeños propietarios debido a poseer alguna finca y casas para albergarse. A pesar de las facilidades con que cuentan están siempre en la brecha, dan muestras de virilidad en cambio los trabajadores de la ciudad ni siquiera toman parte en la lucha activa siendo estos los que más se beneficiaron de las mejoras obtenidas. La sociedad del ramo de construcción no funcionan por la disparidad de criterio surgidas entre todos estos obreros se encuentran diseminados importándoles un mito las mejoras alcanzadas. Los hay que no se sujetan al horario fijado de ocho horas debido a que muchos de ellos trabajan por cuenta propia unas veces otras á jornal. Estos obreros al constituirse en Sociedad de resistencia el año de 1899 solicitaron diez horas de trabajo que alcanzaron antes trabajaban desde las 6 de la mañana hasta la noche.» (sic)

Xa de primeiras o semanario *El Pueblo* amosaba a preocupación polo matiz socialista da nova asociación, ao igual que a dos obreiros da construción (carpinteiros e canteiros), sen encadrar porén á de zapateiros nesa liña, quizá porque nesta primaba máis a compoñente republicana. De feito, algúns dirixentes desta éran tamén do Centro Republicano á altura de 1910.

Nos anos iniciais, logo da espantada de Lousa, perfílase xa como líder carismático, e non só dos agricultores, o socialista Bernardo Miño Abelenda (1860-1936), quen se matera nun primeiro plano durante case catro décadas, aínda que tamén exercerán como presiden-

tes esporádicos o posteriormente carpinteiro José Espiñeira (outro destacado socialista), Eduardo Souto e Antonio Casanova (1859-1929), durante unha etapa «política» de Miño (anos 1909-1912).

Ademais das demandas salariais e de rebaixa de horas de traballo, a Asociación levou a cabo loitas estritamente agrarias (campana pola desgravación do millo), outras comúns a todas as sociedades de resistencia, e anticaciquís conxuntas con outros colectivos cidadáns, así como accións de solidariedade de clase, tal a colecta a prol dos obreiros encadeados na Coruña en 1901, ou os préstamos aos Zapateiros en folga no 1908.

AS SOCIEDADES DE SOCORROS DE OBREIROS

A necesidade de contar con recursos caso de caer enfermo ou verse imposibilitado para o traballo, nunha época na que o seguro de enfermidade e a asistencia médica non existían, levou a traballadores e artesáns dende ben cedo a constituir sociedades de socorros mutuos.

Xa no 1848 fundábase a SOCIEDAD DE SOCORROS MUTUOS DE ARTESANOS DE BETANZOS, que foi a de máis longa duración das deste tipo, co obxecto de auxiliar aos socios en caso de enfermidade ou inutilidade para o traballo, prestándolles asistencia médica e menciñas gratuitas cos recursos das cotas sociais. Andando os anos esta sociedade abranguería a todo tipo de clases sociais -incluídos profesionais liberais, pese á engádegas de Artesanos da denominación- que percuraban por unha módica cantidade os beneficios e prestacións sanitarias que ofrecían (25).

Cando o asociacionismo obreiro local comeza a ser unha realidade, os traballadores senten a necesidade de contar coa súa propia sociedade de socorros. Xurde así, en setembro de 1901, a SOCIEDAD DE SOCORROS MUTUOS DE OBREROS «LA HUMANITARIA», que en 1914 reorganizábase co nome de «LA NECESARIA», co mesmo obxectivo que a precursora: socorrer aos socios cando se atoparen enfermos ou imposibilitados para o traballo. A sociedade, que volve ao nome orixinario en 1916, rexíase por un completo regulamento -o que coñecemos é de 1916, despois da reorganización- que constaba de 46 artigos (26). Admitía como socios aos obreiros varóns desde os 16 aos 40 anos «menos un día», que foran veciños de Betanzos e arrabais, excluindo aos que non foran de constitución robusta ou xa padeceran doenza, aos que non tiveran oficio, profesión ou modo de vivir coñecido e aos que tiveran vicios vergoñentos ou observaren má conductas. O solicitante que estivera enfermo non podería ingresar na sociedade ata atoparse útil para o traballo e, en todo caso, pasaría un recoñecemento médico para ingresar e outro aos 90 días, o primeiro pagaríao o solicitante e o segundo correría xa por conta da sociedade. Os socios pagaban unha cota mensual de 75 céntimos, a excepción dos meses de xuño e decembro que sería de 1'25 pesetas, se ben para ingresar había que abonar unha cota de entrada que era de 2'50 pesetas para os traballadores de ata 25 anos, de 5 pesetas para os de 25 a 35 anos e de 10 pesetas para os maiores de 35 anos.

As prestacións que a sociedade ofrecía aos socios consistían en 1 peseta diaria, no caso de enfermidade que imposibilitara para o traballo e 50 céntimos diarios por enfermidade

25. *Reglamento de la Sociedad de Socorros Mutuos de Artesanos de Betanzos. Su fecha 1o de agosto de 1910.* Betanzos Tip. y Enc. de M. Villuendas. 1914.

26. *Reglamento de «La Humanitaria» Sociedad de Socorros Mutuos de Obreros de Betanzos. La Coruña. Tipografía Obrera Coruñesa. 3-Socorro-3. 1916.*

crónica a partir dos catro meses, a non ser que as enfermidades foran contraídas por vicios ou excesos, golpes e lesións en tabernas, rifas e pelexas. En ámbolos casos, para cobrar as prestacións había que notificar á sociedade con parte médico. Outras prestacións relacionadas coa morte aseguraban o servizo de «Santo Viático» a socios ou esposa enferma, e a asistencia ao enterro, do socio ou da muller, de 24 asociados alumeando con «hachas de cera». En caso de morte do traballador asociado aboábase á viúva ou persoa que legalmente corresponda a cantidade de 20 pesetas. A sociedade concedía tamén unha axuda de 1 peseta diaria para tomar baños médicos e augas medicinais en balnearios, se ben había que ter unha antigüidade de dous anos como socio e non se podería solicitar esta axuda máis de tres anos seguidos, e 15 pesetas para gastos de viaxe ao hospital de Santiago. No caso que os fondos sociais non foran suficientes, faríase unha subscrición.

Os deberes dos socios contemplaban o pago puntual das cotas, a asistencia por rigoroso turno aos enterros e viáticos de socios, o desempeño gratuito dos cargos directivos e a asistencia ás xuntas.

A sociedade rexíase por unha Xunta de Goberno composta de dez persoas: Presidente, Vice-Presidente, Secretario, Vice, Contador, Depositario e catro Vocais, renovables anualmente no mes de setembro, sen que fora obrigatorio aceptar a reelección, en caso de tal. Reúnese cando o considere o Presidente ou o solicite un tercio da Directiva, sendo preciso a presenza da metade máis un dos membros en primeira convocatoria. A maiores, dous Visitadores -coa misión de visitar e controlar aos enfermos- tiñan voz e voto na Xunta de goberno. A Xunta Xeral de socios reuníase o primeiro ou segundo festivo dos meses de xaneiro, abril, xuño e setembro, ademais de cando o solicitara a Xunta de Goberno.

A entidade tiña regulados castigos e penalizacións para os socios que cometesen faltas en detrimento da propia sociedade. Así, contemplábase a expulsión dos socios que finxiran enfermidade ou a agravasen por vicios, non observasen o plan de cura, fosen multados máis de tres veces, deixasen sen cotizar tres mensualidades, non pagasen no prazo dun mes as multas impostas ou formularan demandas contra a sociedade diante dos Tribunais. As multas, consistentes en 50 céntimos, impoñíanse aos que se presentasen borrachos nas xuntas, interrompisen a orde ou falasen sen autorización do Presidente, faltasen ás sesións inxustificadamente ou se ausentasen delas sen permiso do presidente e aos que non concurrisen aos actos propios da sociedade, incluídos enterros e viáticos. Tanto aparato preventivo e penalizador fai pensar na frecuencia destas irregularidades tan sumariamente descritas.

A SOCIEDADE DE SOCORROS MUTUOS DE OBREIROS tiña o seu enderezo na casa do Presidente, que no tempo deste regulamento (ano 1916) era Rogelio Díaz mentres Luis Illobre era o Secretario, e prevía que en caso de disolución da mesma os seus fondos pasaran á «antigua Sociedad de Socorros». Como letrado, quizá gratuito, da sociedade actúa César Sánchez Díaz, nomeado presidente honorario, a quen lle fan entrega no 1913 dun diploma, xuntamente con outro ao filántropo Don Juan García Naveira.

Cotexados os regulamentos das dúas Sociedades de Socorros -da mesma época, aproximadamente- resultan ser moi semellantes en canto ao seu obxecto, condicións para ingresar, dereitos e deberes dos socios, tendo a de Artesanos un abano máis amplo de prestacións que a de Obreiros, se ben as cotas da primeira son sensiblemente superiores ás da segunda, nalgúns casos o dobre. Este é posiblemente un dos motivos de organizar os obreiros a súa propia sociedade de socorros, ademais do carácter de clase desta última, que non quería dependencias, xa que a de Artesanos tiña un cariz benéfico que contemplaba a existencia

de socios honorarios, de mérito e protectores, deixando aberto o exercicio da caridade para as clases privilexiadas e con recursos.

O CENTRO OBRERO

O Centro Obrero, como se designaba popularmente, foi a sé e local de reunións de todas as sociedades de resistencia confederadas dende 1900 ata 1919, compartindo un amplo baixo da casa número 137 da rúa da Ribeira, non sabemos se en arrendo ou cedido en precario, aínda que algúns actos públicos e asembleas téñense realizado no teatro municipal da cidade. Mais o teatro non sempre era facilitado, dependendo do criterio ou actitude do alcalde de turno. Esta casa, que fora o antigo Cuartel de Milicias e pasara por varias vicisitudes como un longo contencioso entre o Concello e un propietario, era propiedade neste momento do industrial panadeiro Bartolomé Babío Edreira, quen segundo a prensa da época (*El Progreso*, nº 1, 4-XI-1900) pensaba celebrar bailes públicos e establecer un salón de cinematógrafo nos baixos da casa, que viña de obrar en 1900. A comezos de 1902 fálase de que vai instalar un café restaurante «montado con todo lujo y confort». Con todo, as sociedades continuaron utilizando ese baixo ata a construción e inauguración da Casa del Pueblo en 1919. No «espacioso salón» do Centro Obreiro celebrábanse populares bailes polo Antroido, en competencia cos do Liceo Recreativo, sociedade de corte burgués.

Tiñan un porteiro que atendía o local, quizá un obreiro veterano e xa inactivo. Ata 1902 esta función desempeñaraa o «honrado cantero» D. Rosendo Muñiz, quen falece nese ano, dedicándolle as sociedades unha coroa «de la que pendían dos cintas, una roja y otra negra».

A CELEBRACIÓN DO 1º DE MAIO

A primeira noticia que temos da celebración do 1º de Maio en Betanzos corresponde ao ano 1902, se ben nesta ocasión o mitin previsto polas sociedades de resistencia para conmemorar a data foi suspendido por orde da Alcaldía.

As sociedades da Coruña, centro que irradiaba influencia ás vilas e pequenas vilas da bisbarra, foron o modelo e apoio loxístico dos primeiros intentos de asociacionismo obreiro en Betanzos: contactos a través de operarios betanceiros que traballan eventualmente na Coruña, intercambios e excursións de obreiros coruñeses e betanceiros, intervención de destacados dirixentes coruñeses en mitines celebrados en Betanzos, a publicación de noticias sobre as sociedades de resistencia e as súas loitas na prensa obreira coruñesa diante do boicot máis ou menos encoberto da prensa local... Do mesmo xeito, a conmemoración do 1º de Maio estará dalgún modo condicionada polo que fagan os obreiros e sociedades coruñesas.

O 1º de Maio celebrouse por primeira vez na Coruña no 1890, cunha dura folga reivindicativa da xornada de oito horas, catro anos despois dos históricos sucesos acaecidos en Chicago e que deron orixe a esta xornada de loita e reivindicación da clase operaria. A folga repetiuse ao ano seguinte cun amplo eco, aínda que o balance foi negativo ao non acceder a maioría dos patróns á pretendida xornada de oito horas e racharse a unidade entre os diferentes gremios. A partir daquí, o 1º de Maio celebrábase nun clima de división entre

socialistas e os membros da Federación -de orientación anarquista-, realizándose simplemente mitines e actos conmemorativos. (27)

É posible que en Betanzos xa existiran intentos de conmemorar dalgún xeito este fito obreiro a finais de século, antes de 1902. Por exemplo, en 1901 o semanario *El Pueblo* facíase eco no número do 26 de abril dos rumores sobre a celebración do Primeiro de Maio cunha función teatral por parte das sociedades, «en la cual tomarán parte varios aficionados de la clase obrera». E, de feito, o regulamento da Sociedad de Trabajadores, constituída en 1899, recolle entre as obrigas do socio a de celebrar o 1º de Maio. A mesma obriga é recollida polos regulamentos doutras sociedades obreiras posteriores, como a de carpinteiros. Por outra banda, as únicas noticias que temos destas celebracións son as da prensa da época, pouco propicia por certo a informar destes acontecementos, a non ser a de carácter obreiro.

A prensa local, especialmente a vencellada ao bando caciquil dominante, silencia en moitas ocasións a data e a súa conmemoración. Ademais, para o que nos interesa de situar os anos iniciais da conmemoración, cómpre lembrar que a derradeira década do século XIX foi un período sen apenas prensa local, na que poideramos pescudar algunha noticia, por mínima que fora, sobre a cuestión que nos ocupa.

Temos, por tanto, que agardar a Maio de 1902 para atopar a primeira referencia, que é a preceptiva comunicación á Alcaldía para conmemorar o 1º de Maio no Centro Obreiro, asinada polos presidentes das catro sociedades de resistencia que nesta altura teñen existencia na vila: Manuel Pérez polos Zapateiros ou Constructores de Calzado, Rogelio Díaz polos Obreiros (Canteiros e Carpinteiros, estes últimos constituiríanse aparte ao ano seguinte), Juan Amarante por Oficios Varios -recén constituída-, e Bernardo Miño por Obreiros Agricultores (28).

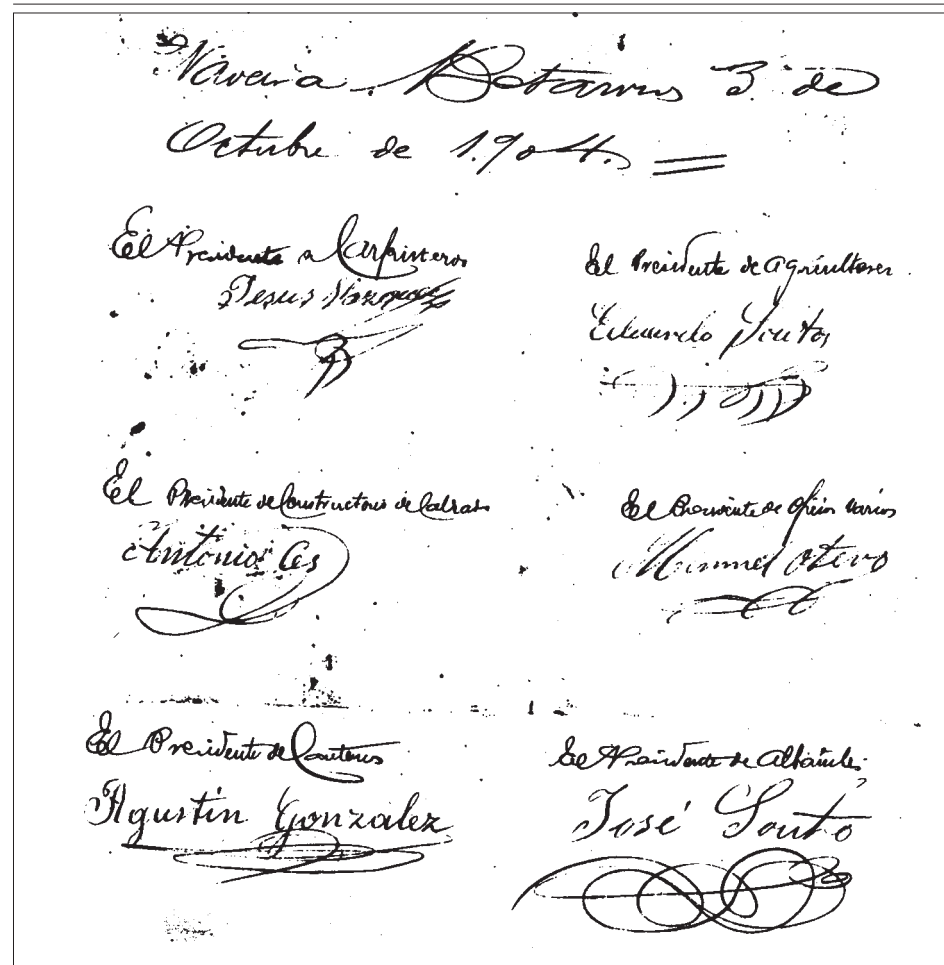
Ademais do Primeiro de Maio de 1902, que xa dixemos fora prohibido, temos unicamente noticia dos de 1905, 1907 e 1908. En 1903, polo mes de marzo, a Sociedade de Zapateiros participaba a celebración dunha reunión «a fin de tratar la forma que se á de dar al paro del 1º de Mayo del presente». Ao mes seguinte tratan en xunta xeral, entre outros asuntos, os «trabajos que se llevan hechos sobre la protesta del 1º de Mayo próximo». Mais non existe certeza de que levaran a cabo algún acto de protesta ou propaganda. Os Agricultores organizarán unha «reunión pública» no teatro para expoñer as ventaxes do asociacionismo, mais xa o 7 de maio.

No 1905 celebrouse nun clima enrarecido. Asegún *La Voz de Galicia*, o Gobernador Civil enviara circulares aos Alcaldes de Ferrol, Santiago e Betanzos instándoos a adoptar medidas para garantir a orde nos mitines. Anunciábase que ao de Betanzos concurriría o socialista Hernández Vilar, chamado polas sociedades obreiras. Segundo o mesmo xornal coruñés, non houbo incidentes. Previamente, o domingo 16 de Abril ás tres da tarde, o tipógrafo anarquista coruñés Marcial Lores deu unha conferencia no Centro Obreiro sobre «El 1º de Mayo y las aspiraciones obreras».

O domingo catro de maio de 1907, o semanario local *La Aspiración* anunciaba para as catro do serán dese día a celebración dun mitin no Centro Obreiro para conmemorar o XXI

27. Brey, G.: «Los tres primeros primero de Mayo en La Coruña. 1890-1891-1892», en *Estudios de Historia de España. Homenaje a Manuel Tuñón de Lara*. Madrid, 1981.

28. AMB. Carp 135. Correspondencia de entradas, 1901-1904.

Sinaturas dos presidentes das seis sociedades existentes en 1904

aniversario do Primeiro de Maio. A celebración, como vemos, pospúñase para o domingo seguinte ao 1 de Maio. *La Aspiración* sinalaba que no acto farían uso da palabra «algunos oradores libertarios residentes en la vecina capital coruñesa y varios socialistas de la localidad». Asegún *La Voz de Galicia*, houbo cheo no local e faláron, vidos dende A Coruña, M. Suárez e o mestre racionalista Constancio Romeo. O primeiro fixo, ao dicir do diario coruñés, «un discurso de tono radical» e o segundo «de corte científico». Anunciábase tamén que Constancio Romeo voltaría en breve a Betanzos para dar unha conferencia sobor «La cuestión social ante la ciencia».

Ao ano seguinte, 1908, no local do Centro Obreiro da Ribeira, as sociedades obreiras locais voltan celebrar o Primeiro de Maio cun mitin. Asegún a reseña de *La Aspiración*, faláron os socialistas coruñeses Germán Blanco e Esteban Fernández, tipógrafo este, secretario e presidente da Agrupación socialista coruñesa, que foron apresentados polo presidente de Obreros Agricultores Bernardo Miño a unha concorrencia de oitenta obreiros.

Nos anos sucesivos, o citado semanario local e os seus continuadores, nada din do Primeiro de Maio en Betanzos, quizais silenciando adrede a actividade das sociedades obreiras e agraria diante da radicalización da loita política na cidade.

Das poucas celebracións que temos noticia pódese apreciar o clima de unidade no que se realizaron. Todas as sociedades locais de resistencia celebran a data conxuntamente, traendo oradores tanto dunha coma doutra tendencia, segundo o momento e a correlación de forzas ideolóxicas e partidarias existente nas sociedades.

A LOITA SINDICAL

O dereito de folga aparece recoñecido e legalizado en 1902, aínda que ata 1908 e 1909 non se perfila a súa regulación en senllas leis. A reivindicación principal das sociedades de resistencia nesta etapa é a redución da excesiva xornada laboral.

Un ano despois da súa constitución, e logo de conseguir a redución de hora e media na xornada, a Sociedade de Traballadores facía un requerimento aos patróns en solicitude dun aumento de salario do 20%, nada menos, se ben suxírenlles que a partir de agora contraten as obras máis ventaxosamente para ter en conta esta subida salarial. É a primeira reivindicación desta sociedade da que temos noticia, recollida polo semanario *El Pueblo* no seu número inicial do 5 de agosto de 1900. Posiblemente tería feito anteriormente outras que descoñecemos. Xusto nos meses anteriores viñan de constituírse a Sociedade de Obreiros Canteiros e Carpinteiros, en maio, e a Sociedade de Obreiros Zapateiros, en xuño, escomenzando a tomar certo pulo as sociedades de resistencia.

Un avance do éxito da reivindicación salarial obtéñeno os carpinteiros empregados do mestre-carpinteiro «Limión», Manuel Sánchez Suárez, quen accede -voluntariamente ou presionado- ao aumento do 20% sobre o xornal. Mais o resto terá que voltar á loita. En agosto do ano seguinte *El Socialista* (Madrid, 9-8-1901) facíase eco da folga que sostían en Betanzos os canteiros, carpinteiros e albaneis dalgúñas obras por non atenderen os patróns a petición da suba dun 20%. As sociedades facían un chamamento solidario para que non acudise a traballar xente de fóra da localidade.

Xa constituída a Sociedad de Obreros Agricultores, prodúcese a primeira reacción na prensa afín ao bando liberal e ao poder municipal. *El Progreso* publica un longo artigo na portada do número 11 co título «El pseudosocialismo en Betanzos», asinado por «Un cualquiera» e con carácter de cuase editorial. En resposta, as sociedades fan circular «profusamente» unha folla pola vila protestando polo citado artigo. Ao tempo, os presidentes das sociedades, actuando conxuntamente, asinan no semanario rival *El Pueblo* unha nota contestando ao artigo citado, logo de solicitar un mellor trato por parte da redacción de *El Progreso*. O anónimo autor do polémico artigo, nada menos que o vello republicano Manuel García Failde, decide saír do anonimato e envía unha carta a *El Progreso* na que rectifica a medias, pide disculpas e descarga á redacción do semanario de responsabilidades.

Pouco despois ten lugar unha curiosa acción das sociedades que se manifestan diante da Alcaldía en protesta polo comportamento dun cabo de serenos e dous subalternos que mallaran nuns obreiros mozos, ao parecer indiscriminadamente, e solicítase do poder municipal a súa destitución. Asimesmo, as sociedades acordan por unanimidade expulsar da de Agricultores a Domingo Fernández, cabo da ronda municipal nocturna, que era ao mesmo tempo afiliado como labrador que fora ou seguía sendo en tempo libre. *El Pueblo* quixo ver nesta acción discrepancias entre os directivos das sociedades, afirmando que os presiden-

tes da de Agricultores e Obreiros, Vicente Lousa e José Rodríguez, dimitiran dos seus cargos -cousa que non ocorreu- e negaranse a asinar un manifesto de protesta contra o cabo de serenos. Para *El Progreso*, o resultado deste polémico e escuro asunto era «Lo que se esperaba», en elocuente titular do número correspondente ao 10 de marzo. Neste suceso hai que encadrar a tala da viña, denunciada na prensa local, dun dos serenos implicados, o que semella unha resposta de «terrorismo» agrario.

O mal entendido ou excesivo celo -ou quizais inimidades persoais- dos gardas municipais propiciaban enfrontamentos e tensións varias veces denunciados polas sociedades. Precisamente, uns meses despois do incidente comentado, instruíaselle causa por agresión a un garda consumeiro que ferira gravemente na testa ao obreiro Eduardo Souto. Por outra parte, o feito de que os serenos foran na súa maioría labradores que, aínda despois de acceder a este emprego, continuaban a traballar a terra en horas libres e, en moitos casos, afiliados á Sociedade de Agricultores, non axudaba a facer deles unha figura respectada, especialmente naqueles casos individuais de comportamentos relaxados ou pouco exemplares (borracheiras, alterne nas tabernas, bailes sen autorización...). Para máis, a Alcaldía vai nomear, logo dese incidente, cabo da ronda municipal a Luis Teijo, presidente fundacional da Sociedade Obreira e para quen se solicitará a expulsión da sociedade que presidira, considerándoo un «vendido», pois a Alcaldía dispoñía libremente a concesión ou cese destes empregos. Nunha asemblea celebrada a finais de outubro de 1901 no Centro Obreiro acórdase, a proposta do presidente Souto, que todo asociado que teña soldo do Concello sexa expulsado da sociedade, adoptándose a expulsión do cabo da ronda nocturna -o citado Luis Teijo-, do sepultureiro e un sereno. Meses despois, cando se dé por seguro que o tal Teijo será substituído do cargo por un sarxento retirado da Garda Civil, *El Pueblo* expresaba a súa opinión: «Si esto fuera verdad constituiría un verdadero desengaño para quien abdicando de sus ideales socialistas aceptó el empleo que con disgusto de sus compañeros desempeña en la actualidad.»

Pouco despois de constituírse as tres sociedades de resistencia, que xa de principio actuaban artelladamente, aparecen formalmente confederadas e realizando asembleas unitarias. Precisamente un dos primeiros asuntos tratados de forma conxunta polas Sociedades Confederadas de Obreiros foi o caso do mestre-canteiro Souto, oriundo de Pontevedra, que expulsara ao «compañero» Gayoso e a outros cinco do mesmo gremio dunha obra que estaba a facer en Betanzos para Jesualdo Vieites. Despois de discutir a asemblea o asunto, considérase ao Souto «culpable del delito de traición a la causa socialista con imposición del correctivo consiguiente, y acordándose comunicarlo a todas las sociedades obreras de la Nación, para que anotándolo en el libro 'verde azul' sea considerado como un paria del socialismo, expulsándolo de la confederación obrera.» (29)

As relacións entre os mestres de obras e os obreiros, moitas veces antigos compañeiros de oficio, daban lugar a enfrontamentos pola actitude hostil e insolidaria que estes coidaban ver naqueles. Moitas veces estes enfrontamentos dábanse cando un obreiro se independizaba e pasaba a converterse en patrono de outros, ben temporal ou indefinidamente. O conflito agudízase cando os mestres de obras, que non eran admitidos polos obreiros nas súas sociedades, constitúen sociedades patronais que son vistas polos obreiros como unha ameaza:

29. *El Pueblo*, nº 49, 29-VIII-1901.

«...los maestros de obra, al menos los de esta localidad, tuvieron los mismos principios que nosotros, y en realidad no es más que el ascenso de la clase de obreros de que proceden...(...) de ninguna manera deben de llevar por fin el de perjudicarnos pues según noticias, de eso se trata, y constituye un mal camino...»

Máis duro se amosa cos «maestrillos» de obras «Un socialista», cando son despedidos varios obreiros por secundar folgas:

«...egoístas por excelencia, nunca se contentan explotando de mil maneras al que ayer tal vez fué su compañero de taller ó su amigo de la infancia...» (30)

Porén, compre lembrar, en xustiza, que moitas veces son os mestres de obras, que sendo obreiros pertenceran ás sociedades, os primeiros en aceptar as reivindicacións operarias. Xa comentamos o caso do mestre-carpinteiro Limiñón accedendo ás reivindicacións salariais. O mesmo ocorre, por exemplo, con Xacobe Crestar, mestre-canteiro e antigo dirixente obreiro, cando en 1913, estando a construír o palacete coñecido como «casa de dona Agueda», para a filla dun dos filántropos irmáns García, chega a un acordo cos obreiros, reducindo a xornada a 9 horas mentres dure esa obra e prometendo no sucesivo a xornada de 8 horas e suba salarial.

A folga é o recurso último co que contan as sociedades obreiras para acadar as súas reivindicacións. Un recurso que, dada a situación e febleza do movemento operario local, cun mercado de traballo escaso, e as interrelacións sociais dunha vila como a betanceira, non sempre é doado.

Normalmente, trátase de folgas para reivindicar un aumento salarial ou a redución do horario de traballo e nalgún caso para forzar a readmisión dun compañeiro despedido. Son folgas de pouca duración, xa que a febleza das sociedades non pode manter unha caixa de resistencia para o caso dunha folga prolongada e de escasa incidencia, ao afectar nalgúns casos a unha única obra.

Entre os litixios que coñecemos podemos citar os seguintes:

-En maio de 1901 decláranse en folga os obreiros que traballaban nunha casa que construía o carpinteiro Francisco Rey na Rúa Travesa.

-A remates de xullo de 1901 decláranse en folga os carpinteiros de dúas obras en construción para pedir o aumento dun 20% dos xornales.

-A primeiros de agosto de 1901 pónense en folga os obreiros carpinteiros que recompoñen o palco municipal de música. *El Progreso* dá a noticia expresando o temor de que non poida estar listo para as festas patronais.

-En 1902 os obreiros oficiais constructores de calzado manteñen unha folga que se soluciona satisfactoriamente ao chegar a un acordo cos patróns.

-En xuño de 1904 pónense en folga os obreiros e obreiras que traballaban nas obras de variación do cauce do río Mandeo con motivo da construción do ferrocarril Betanzos-Ferrol. Son unhas 250 persoas que traballan nas obras, entre elas varias mulleres. As obras, para as que se calcula unha duración de dous anos, ocasionaran protestas e malestar coa compañía pola expropiación de terreos, estreitamento do cauce cos recheos antes de abrir o novo... Quizais por iso o semanario *La Aspiración* recollía as reivindicacións obreiras contra a compañía, mesmo en copla:

30. *El Pueblo*. «Fuera intermediarios». 1902.

A los Agricultores y demás personas ansiosas de la desaparición del caciquismo.

Ciudadanos:

La Sociedad de labradores de este término municipal, de conformidad con el Centro Solidario de esta Ciudad y de acuerdo con otras de Obreros y el Centro Republicano, os invita al Mitin que habrá de celebrarse el 5 del actual y hora de **dos** de la tarde, en el local de aquella, sito en la calle de la Ribera, al objeto de disponer los ánimos para la próxima elección de concejales.

La serie de cábalas y argucias puestas desde hace mucho tiempo en juego por los que han hecho presa de este Municipio, como de los demás del distrito electoral, y que dividiéndose y subdividiéndose según las circunstancias políticas les aconsejan, adoptan parcialmente el disfraz que mejor les place y procuran como siempre distraer las fuerzas del pueblo consciente y libre, con la única finalidad de anular las iniciativas de este, continuar monopolizando el derecho electoral y seguir gozando del disfrute de esa malhadada hegemonía que para vergüenza de todos ejercen.

De poco tiempo a esta parte viene un núcleo de hombres decididos buscando el medio de sacudir tan ignominioso yugo, y es necesario prestarle la debida cooperación para que el triunfo llegue a coronar sus esfuerzos.

Un pueblo trabajador y que se estime no puede consentir que una ó dos docenas de personas consanguíneas ó a fines, hagan de él un circo á la antigua romana y granjeo de pingües rendimientos.

Acudid, pues, á prestar un concurso tan conveniente como digno.

Así lo espera:

La Comisión.

Betanzos 2 de Diciembre de 1909.

Imp. «El Eco de Galicia»

Convocatoria para un mitin anticaciquil. 1909.

«No sean ustedes egoístas
Y aumenten más los jornales.
¿No comprenden pues los contratistas
Que es muy poco sueldo cinco reales?»

Na primavera seguinte voltarán a poñerse en folga, coincidindo coa dos carpinteiros e canteiros da Coruña.

-Na primavera de 1905 os oficiais zapateiros e xastres -non hai constancia dunha sociedade deste gremio, quizá estivesen representados na de Oficios Varios- puxéronse en folga, tentando o Alcalde inutilmente conciliar as partes. Durante o conflito os zapateiros recollen encargos particulares no Centro Obreiro.

-A remates de xullo de 1906 declarábanse en folga os obreiros do «hotel» que don Xosé Escudero constrúa na vila para a Sra. viúva de Pita, segundo se podía ler en *La Voz de Galicia* do 1 de agosto.

-En xullo de 1911 os carpinteiros que traballan na obra do Asilo e Escolas García Naveira pónense en folga. Don Xoán (promotor e director das obras, pois o seu irmán Xesús está na Arxentina, onde morrerá pouco despois) négase á suba de un real por xornal que os demais mestres de obras xa aceptaran, alegando que a obra é para o pobo e que os seus beneficios irán directamente á clase proletaria, sendo os fillos dos obreiros os máis favorecidos co ensino gratuito que alí se vai impartir. *La Aspiración*, que daba a noticia no número do día 16 dese mes co aséptico título de «Una huelga», reservábase facer comentarios, lamentando as diferencias entre o filántropo e a clase traballadora e confía nun arranxo «que deje bien parado el amor propio de ambas partes». E debeuse arranxar antes ou despois.

-En marzo de 1913 os obreiros da construción desenvolven un conflito cos patróns, aos que solicitan a xornada de oito horas e un real de aumento nos xornais dos peóns. Segundo o semanario *Nueva Era*, do trinta dese mes, os obreiros levaban oito días en folga, e no seu transcurso celebraron un mitin ao que asistiron varios oradores da Coruña, «de todos los cuales solo un tal Chacón, recientemente expulsado de la Isla de Cuba por sus temperamentos agitadores, demostró facilidad de palabra.» (31). A folga rematará, sen acadar totalmente os seus obxectivos, cando algúns patronos e mestres de obras -caso do xa citado Crestar- chegan a un acordo cos obreiros, accedendo parcialmente ás súas reivindicacións.

-Coincidindo con esta folga da construción, os obreiros da fábrica de curtidos de Etcheverría anuncian unha folga para o primeiro de abril, da que descoñecemos a súa solución. Solicitan aumento de xornal e abono das gardas que fan os domingos na fábrica, segundo o semanario citado.

Da citada folga dos peóns das obras do ferrocarril temos información oficial máis completa polo único parte de «Estadística de las huelgas» que se conserva no Arquivo municipal cumprimentado para o Instituto de Reformas Sociales (32). Segundo o extenso interro-

31. *Nueva Era*, nº 35; 30-III-1913. Este Chacón debe ser Severino Chacón, dirixente sindical uxetista que tivo influencia entre as cigarreras da Fábrica de Tabacos coruñesa. Sabemos, alomentos, dun caso de betanceiro deportado tamén de Cuba por «fomentador de huelgas»: o xastre Manuel María Otero Couce, quen tiña 33 anos no 1919.

32. AMB, Correspondencia. Entradas 1904-1905, carp. 136. Por certo, o organismo devandito solicitou por segunda vez o interrogatorio ao non terselle enviado a primeira. A citada debe ser unha copia simple da contestada.

MENSAXE

Las Sociedades obreras de la ciudad de Betanzos, tienen el alto honor de dirigir á los distinguidos filántropos hermanos señores R. Juan y D. Jesús García Naveira el siguiente Mensaje.

El solemne acto que hoy se verifica en este lugar denominado Rollo, representa en los fastos de la Historia de Betanzos un grandioso hecho, el cual debe ser esculpido con caracteres de oro, indelebles.

Todos los pueblos, de la categoría que sean, cualesquiera que sean sus aspiraciones, para ingresar con mayor acierto en nuevas fases de vida y de progreso, requieren el eficaz auxilio de personas generosas, altruistas; que acuden en sus pechos los más acendrados y humanitarios sentimientos.

Y al hacer constar aquí con orgullo esta buena nueva en bien de nuestra antigua ciudad, que tiene la suerte de albergar entre sus hijos á los humanitarios señores García Naveira, verdaderos filántropos que ya en tiempos anteriores —de gratísimos recuerdos para todos— se han hecho acreedores á los entusiasmos y más dignos aplausos tributados por la opinión sensata que reconoció en estos caritativos señores dos *héroes* que sólo por el bienestar intelectual, moral y material del pueblo que les vio nacer se desvelan, no podemos menos de sentir en nuestros corazones el más acendrado reconocimiento hacia tan altruistas personas y de congratularnos ante tan benéficas acciones.

En este hermoso acto que acaba de verificarse y que tuvo por objeto colocar la primera piedra que ha de servir de sostenimiento á la benéfica obra «Asilo y Escuelas García Naveira» han demostrado una vez más estos respetables señores que el amor que por este pueblo sienten es de una cordialidad sin límites.

Y no sólo se proponen con sus múltiples y meritorias obras contribuir al engrandecimiento de la vida de esta ciudad, desean, quizás, principalmente dar ocupación á la clase obrera, y secundariamente, recreo á la clase acomodada.

Hombres que así se esfuerzan por el bien público; hombres que se imponen tan grandes sacrificios á la vez que luchan con la más ferrea perseveración con los más sumisos respetos.

De conformidad con tan elevados sentimientos la clase obrera de esta ciudad grava con letras áureas el recuerdo de estos gratos hechos; y ante la presencia de estos filántropos señores se postra como la más favorecida con tan generosas obras.

Y así lo hacen hoy todas las sociedades obreras de esta localidad que, humilladas, acuden á cumplir con esta profunda manifestación de agradecimiento que los señores García Naveira se granjearon al practicar sus bienhechoras obras; y si las circunstancias presentes no lo impidieran, verían también con sumo agrado la realización de una plausible iniciativa: la de erigir por suscripción popular un monumento que perpetúe á las generaciones venideras el recuerdo de estos filántropos señores.

Toda vez que en los tiempos presentes no puede darse cumplimiento á tan noble pensamiento, las Sociedades obreras de la ciudad de Betanzos en Junta general reunidas, acordaron llevar á la práctica, con motivo del hecho que ahora se registra, una idea humilde pero enoimástica: la de tener el elevado honor de enviar á los filántropos hermanos señores García Naveira este Mensaje, como testimonio de la más sincera y cordial gratitud.

Betanzos 17 de Agosto de 1908.

La Comisión

Por la Sociedad de Carpinteros.

José Espinosa Germade

Por la Sociedad de Canteros.

Manuel Gerardo Costoya

Por la Sociedad de Agricultores.

Bernardo Miño Abelenda

Por la Sociedad de Oficios Varios.

Luis Ollbere Sanchez

Mensaxe de gratitude das sociedades obreiras aos filántropos García Naveira. 1908.

gatorio (catro páxinas e 57 preguntas do modelo-tipo), a folga durou catro días, entre o 11 e o 15 de maio. Secundárona a totalidade dos 163 peóns ocupados nas obras, cinco deles mulleres, dos que a maior parte non estaban asociados e os que sí o estaban pertencían á Sociedade de Oficios Varios, que supoñemos convocaría e dirixiría a folga. Como mostra das condicións salariais e de traballo destes peóns pode dar unha lixeira idea o xornal de 1,50 (seguramente o máis baixo corresponde ás mulleres) a 2 ptas., e un horario de once horas e media en «verano» e oito e media en «inverno», aproveitando ao máximo a luz solar. Curiosamente, a folga rematou tras a mediación do Alcalde, conseguindo os obreiros a suba de medio real (0,25 ptas.), en lugar do real que reclamaban. E no que respecta ao horario de «verán», que era o que se dilucidaba, se ben non conseguen redución horaria, si acadou un pequeno aumento do tempo de descanso, ficando a xornada deste xeito: de cinco da mañá a sete e media da tarde, descansando media hora para almorzar, dúas para xantar e media para merendar.

Un exemplo de solidariedade da clase obreira local coa coruñesa témola cando a Sociedade de Agricultores e a Obreira inician unha suscripción a beneficio dos obreiros detidos na Coruña a raíz dos sucesos de maio de 1901. O 15 de xuño as asociacións obreiras coruñesas son suprimidas «por orden de la autoridad superior militar» e varios obreiros encadeados e procesados. As listas de doantes van aparecendo en *El Pueblo* con cantidades que oscilan entre os 10 céntimos e 1 peseta na maioría dos casos: 114 asociados recadan 62,75 pts. en total.

Para tratar estes incidentes coruñeses de maio e protestar contra o proxecto-lei sobre folgas, as sociedades convocan un mitin no teatro Alfonsetti, ao que convidan «a la celebre propagandista del socialismo, hija del Ferrol y residente en La Coruña (cuyo nombre sentimos no recordar)», dicía *El Pueblo* en alusión á xastra Concha Miranda. Noméase unha comisión, formada por Xacobo Crestar, Xoán Blanco e Bernardo Hermida, encargada de redactar panfletos alusivos ao acto. Mais o anunciado mitin en solidariedade cos coruñeses suspenderase por mor dos problemas xurdidos nun acto na capital coruñesa entre anarquistas e socialistas, celebrándose finalmente o 30 de novembro. Ese día ten lugar o anunciado mitin en «orden perfecto» e con «numeroso público», que *Otro Pueblo* cifraba en 500 asistentes, moitos procedentes da Coruña acompañando aos oradores Anxel Antelo, Francisco Gomeró, Enrique Navarro e Enrique Taboada. Non cita, sen embargo, a «la famosa sastra, librepensadora del Ferrol Concha Miranda, digna émula de Luisa Michel y de la no menos intrépida y varonil doña Belén», presenza que tiña anunciado anteriormente. Os reforzos de policía e Garda Civil enviados polo Gobernador facían prever por parte da autoridade incidentes que non se produciron. Bernardo Miño presidiu o acto en lembranza dos condenados polos sucesos de maio na capital coruñesa, para quen se pideu o indulto, anunciándose a folga xeral en solidariedade se non eran ceibados os detidos.

Outro exemplo da solidariedade interlocal dos obreiros betanceiros constitúeo a axuda económica que prestan aos operarios dos estaleiros ferroláns durante a folga que estes sostiveron en 1913 e 1914 e que se estendeu solidariamente a outros puntos industriais galegos. O semanario local *Betanzos Liberal*, no número do 14 de decembro de 1913, referíase deste xeito á actitude dos obreiros brigantinos:

«La escasa población obrera de esta ciudad aunque en espíritu se suma al movimiento reinante, nada llegó hacer ostensible aún; pero en cambio -y esto nos parece lo más acertado- viene prestando auxilios pecuniarios a todos los obreros de la Coruña y Ferrol. Semejante actitud fué objeto de sinceras alabanzas».

Traer obreiros de fóra era unha das prácticas que levaban a cabo os patróns para romper folgas. Algunhas veces traíanos mesmo de Portugal. Así, por unha certificación da inspección sanitaria de fronteiras que obra no Arquivo Municipal, sabemos que no 1918 as industrias Núñez contrataban tres obreiros portugueses.

Os intentos de conciliación institucional durante este tempo non callaron e quedaronse apenas nun mero formalismo que aparentaba cumprir a legalidade. En 1904 cando se crean as xuntas locais de Reformas Sociais, organismos de dubidosa eficacia real, a instancias do Instituto do mesmo nome constituído o ano anterior, o Alcalde convoca aos industriais Marcelino Etcheverría Vila, José Núñez Piroto e Francisco Vázquez Vidal, así como a Antonio Crestar Faraldo, Manuel Otero Martínez e Bernardo Miño Abelenda, os tres primeiros en representación dos patronos e os outros tres polas sociedades de resistencia. Un destes patronos ou propietario debía formar parte da Xunta provincial e non acudía ás sesións, pois en marzo de 1909 a Agrupación socialista da Coruña dirixíase ao Alcalde-presidente da xunta local para que aconsellara a asistencia ao organismo provincial do ausente.

As únicas referencias que temos da actividade da xunta local son unha denuncia de infracción da lei de descanso dominical, decretada nese mesmo ano, por parte de nove establecementos da localidade, propoñendo á Alcaldía a súa sanción, asinada o 28 de setembro de 1904 polo secretario da xunta Ramón Sanjurjo Ossorio, e a creación dunha comisión inspectora para velar pola observancia do descanso dominical nos talleres e establecementos.

Como anécdota, quizá premonitoria do acontecer deste organismo, cabe sinalar que a acta fundacional e o libro destruíronse nun incendio ocorrido na casa do citado secretario.

A partir de aí as organizacións obreiras locais deciden non enviar representantes a ese organismo. En todas as actas de constitución imos vendo a súa ausencia, como reflexa, por exemplo, a do ano 1911: «...pues la obrera no designó ninguno en las elecciones antedichas de 1908 y 1910, no obstante el indiscutible derecho que à ello tenía...». En 1913 os restantes membros da xunta local, por ignorancia ou mala fe, deciden cambiar de táctica para proveer os postos vacantes. Na sesión celebrada o 12 de xullo propoñen para cubrir os tres postos de representantes obreiros a José Rodríguez Pena, canteiro, Rogelio Díaz Valladares e Agustín Costoya Fraga, carpinteiros, aínda que os membros da Xunta recoñecen ignorar se pertencen a algunha asociación obreira, por máis que foran dirixentes destacados. O boicot permanente dos representantes obreiros a participar neste organismo é continuado no tempo, pois en 1921 seguían sen participar.

Mesmo, coa única presenza dos patronos, a citada Xunta será utilizada para fins completamente opostos aos do seu espírito fundacional. Así, en setembro de 1919 os comerciantes representados nela chegarán a solicitar á presidencia do Instituto de Reformas Sociais a excepción, «tan ventajosa para los intereses generales de esta población, y en particular de los comerciales», á xornada mercantil de oito horas que estaba vixente. Baséanse en que o groso das vendas realízanse os dous días de feira mensual e os días de mercado semanal, precisando de máis horas para atender á poboación campesiña que se despraza eses días a Betanzos. Ademais, segundo din, duns cento vinte establecementos comerciais só nove teñen empregados, auxiliándose os outros de parentes, polo que estes últimos vense perxudicados ao ter que pechar antes. (33)

33. AMB. Carp 500. Libros de Actas e outros doc. da «Junta Local de Reformas Sociales».

A LOITA POLÍTICA E ELECTORAL

Xa dende ben cedo as sociedades obreiras e agraria deciden participar na loita política local presentando os seus candidatos ás eleccións municipais, proba de que a orientación socialista primaba sobre a anarquista no seo das sociedades.

En xaneiro de 1901, moitos meses antes das eleccións municipais de outubro, o semanario local *El Progreso* publicaba o rumor de que Xosé Bartolomé Vidal, director do semanario rival *El Pueblo*, sería candidato socialista. Este xornal, pola súa banda, e diante da inminencia de eleccións, publicaba en grandes titulares «¡Betanzos, a la lucha! Las próximas elecciones», afirmando que lle constaba que as sociedades obreiras e agraria acordaran en xunta xeral loitar nas inminentes eleccións para concellais. Isto, xa de por sí, constituía un factor novo na política local, que máis que loita víñase reducindo a unha serie de amaños e componendas entre os dirixentes dos bandos conservador e liberal. Vexamos unha crítica que facía o xornalista local «El Bachiller Hungarelo» (seudónimo de Juan Gómez Navaza), correspondente da prensa coruñesa conservadora, ao falar das eleccións municipais parciais de 1895: «Las elecciones aquí son una fórmula, no existen. Los jefes de los partidos locales designan los candidatos y esos son los que se dicen elegidos.» (34)

A candidatura socialista viña representar un perigo potencial para o «statu-quo» e o turnismo -máis ou menos respectado e encoberto- imperantes. Por iso, a afirmación de *El Progreso*: «cuando se nos dijo que los socialistas de Betanzos querían ir al Ayuntamiento sentimos una verdadera satisfacción...», só se pode entender baixo a capa do cinismo ou de tentar aparentar un imposible neutralismo.

A vinte días das eleccións as sociedades confederadas aínda discutían a conveniencia ou non de presentarse ás eleccións. Lousa, o presidente de Agricultores, amosáse contrario a entrar na loita electoral e propón aceptar o ofrecimento da Alcaldía de dúas concellalías. O presidente da asemblea, o obreiro José Souto, rebatirá as teses de Lousa incitando á loita política, en sintonía coa maioría da asemblea e do resto dos intervintes que increpan e insultan a Lousa, quen noutra intervención se dirixe aos agricultores para que decidan como forza preponderante dentro da confederación, cousa que é considerada como unha indiscreción por parte dos membros das outras sociedades, conscientes da súa propia debilidade e quizá temerosos da trascendencia pública da realidade das forzas sindicais.

Nun mitin ou reunión electoral celebrada no local societario da Ribeira, da que deu ampla información *El Pueblo* (35), calculando a asistencia nunhas 200 persoas, varios dirixentes agrarios e obreiros pregan aos asociados que vaian votar aos candidatos socialistas e denuncian manobras caciquis para sacalos do medio da loita electoral. Parece ser, segundo denunciaban as sociedades, que cando se coñeceu a intención dos socialistas de presentarse á batalla electoral, os liberais no poder chamaron aos presidentes das sociedades para propoñerlles certas melloras: escolas nocturnas, rebaixa no aluguer das sulfatadoras..., quizais coa intención de disuadilos. Ao non acadarse un acordo, os liberais chegan a proporlles dous postos de concelleiros nas súas listas, feito que mesmo recoñecía *Otro Pueblo* no seu número 5. Asimesmo, Bernardo Miño denunciará a proposición dun cacique local a algúns compañeiros de pagarlles o tren e a comida para irse recrear á Coruña o día das eleccións, e compara aos caciques locais cos «bandoleros Juan Palomo, José María y Los Niños de Ecija». Un asociado, que é ao tempo o porteiro da sociedade de

34. El Diario de Galicia, A Coruña, 14-V-1898. AMB.

35. *El Pueblo*, nº 57, 3-XI-1901.

Obras de variación do cauce da ría para o trazado do ferrocarril a Ferrol. Aprécianse varias mulleres traballando en funcións de carrexo.

Obreiros, presenta unha moción na que ataca enerxicamente á burguesía e aconsella a formación dunha liga de protección mutua para o consumo e gasto dos artigos de «comer, beber y arder, no comprando nada á los burgueses, y si á las clases artesanas.»

As sociedades obreiras, logo de acordar en asemblea ofrecerlles os postos de candidatos aos filántropos irmáns García Naveira, proposta que rexeitarían (36), presentan tres candidatos: Pedro Teijo Correa, polo 1º distrito; e José Asorey Ares e Tomás da Pena Casal, polo 2º. Tal como acordaran na reunión devandita, dúas comisións de doce homes cada unha acompañarían aos asociados con dereito a voto aos locais dos comicios ás nove da mañá, reuníndose previamente no centro social, como medida de forza ou prevendo enfrontamentos cos rivais. Unicamente saíra elexido Asorey, o que non impedía que *El Pueblo* calificara o resultado de «derrota moral y legal del alcalde» e de «verdadero triunfo, como el primero de los triunfos que ese partido está llamado a conseguir». E de trunfo hai que consideralo se temos en conta os resultados que os socialistas obteñen nestas mesmas eleccións no resto do Estado, publicados no número 60 de *El Pueblo*: só vitorias parciais en Bilbao, Sitjes, Oviedo, Palma de Mallorca..., mentres que nen o propio Pablo Iglesias consegue acadar unha concellalía en Madrid, onde se apresentaba candidato. Con todo os socialistas betanceiros protestarían o resultado das eleccións locais, considerando que houbera irregularidades e a tal efecto tramitaban un expediente de impugnación.

36. «Se asegura que el Sr.D. Juan García, que era uno de los candidatos proclamados por los socialistas, ha expresado su deseo de no figurar en la lista de candidatos.» (*Otro Pueblo*, no 5, 27-X-01). Don Juan García xa fora concelleiro a pouco de regresar da Arxentina (1895-1899), aínda que apenas participou na vida municipal deixando axiña de asistir ás sesións, coincidindo coa polémica obra da súa casa na Praza do Campo. Neste momento a súa obra filantrópica na cidade aínda era incipiente.

Ao remate do escrutinio electoral reúnen-se os que loitaran contra o oficialismo para

«...celebrar el resultado y cambiar impresiones sobre el éxito material y moral obtenido en la batalla sostenida en dichos distritos por las sociedades obreras y agrícola, apoyadas por los electores que siguen la política del Sr. Sánchez Cordero. Esta reunión ha tenido efecto en el 'Café Madrid', asistiendo á ella más de trescientos hombres, que es igual que si digésemos todo el elemento trabajador y productor de la ciudad...» (37)

Eis os resultados destas eleccións parciais para concelleiros, celebradas o domingo 10 de novembro, segundo o semanario *El Pueblo*: Polo I distrito os candidatos César Sánchez Sanmartín, Constantino Ares Mancera e Pedro Teijo Correa obtiveron 118, 121 e 111, respectivamente. Polo II distrito os candidatos José Asorey Ares, Antonio Torres Otero, Ricardo Cortiñas Vidal e Tomás da Pena Casal obtiveron 145, 125, 64 e 14 votos respectivamente. No III distrito non houbo loita por graves irregularidades no censo. Non aparecían nel a maioría dos electores da oposición. Resultaron electos por este distrito Valentín Pita Pandelo, Eugenio Corral Golpe, Tomás Lareo Janeiro e José Germade Alonso, candidatos do oficialismo imperante.

As reaccións na localidade non se fan agardar. Despois das eleccións, o semanario *Otro Pueblo*, portavoz oficioso do bando liberal dominante, ataca duramente aos socialistas: «... la mayor parte de los socialistas son hombres de buena fé, vilmente engañados por unos pocos que explotan en provecho propio la credulidad de aquellos infelices», ao tempo que fala de «contubernio conservador-socialista», cando anteriormente tiña acusado ao conservador e boticario Fermín Couceiro Serrano de tentar componendas cos liberais para perxudicar a candidatura socialista. *El Pueblo* desmentía isto último, xa que o señor Couceiro «no solo vio con extraordinario placer el triunfo de los obreros sino que supo sacrificarse a cambio de que ellos sacaran triunfantes sus candidaturas». De feito, este aparece citado entre os presentes na celebración do resultado, xunto con outros elementos conservadores locais.

O portavoz oficioso liberal tentaba desprestixiar e descalificar aos candidatos socialistas, dende publicar unha especie de esquila («El partido linarista / de esta muy noble ciudad/ pasó a la eternidad/ con su aliado el socialista...», nº 8, 15-XI-1901) a afirmar que Tomás da Pena e José Asorey eran dous conservadores de avoengo, comerciantes de comestibles e amigos do líder conservador Sánchez Cordero:

«No han de tomar à mal los electores de los compañeros Teijo y Asorey que les llamemos corderos. Conservadores no podemos llamarles, porque ellos son los primeros à protestar de tal apelativo. Socialistas tampoco porque todo el mundo se ríe. En cambio llamándoles corderos todo el mundo nos entiende. Incluso ellos. Bendita su ignorancia y candidez que los pone tan contentos.» (38)

Un par de semanas despois insistía no tema:

«...los romeristas de Betanzos han conseguido llevar a un conservador más al Ayuntamiento; los romeristas de Betanzos han conseguido dejar al partido obrero sin representación ninguna en dicha Corporación; los romeristas de Betanzos, han conseguido hacer de las masas socialistas comparsas políticas que obedecen dóciles sus órdenes; los romeristas de Betanzos han logrado convencer à esas masas, de que Asorey y Dapena son obreros...» (39)

37. *El Pueblo*, nº 59, 16-XI-1901.

38. *Otro Pueblo*, nº 9, 22-XI-1901.

39. *Otro Pueblo*, nº 10 -en realidade trataríase do 11-, 6-XII-1901.

Obreiros que traballan na nova casa residencia dos franciscanos, por 1919, xunto co contratista.

O certo é que os obreiros e xornaleiros non podían ser exlexibles, xa que había que cotizar unha cantidade mínima estipulada para acceder a esa condición. De aí, as vacilacións dun principio, buscando candidatos e rumoreándose, quizá intencionadamente, candidatos de prestixio.

Segundo o mesmo Agustín García Sánchez, xefe do bando liberal, a socialista era unha candidatura «genuinamente conservadora-romerista». Ao terceiro candidato, Pedro Teijo, «lo presentaron sus compañeros solo por chiste y en la seguridad de que no podía salir». Nembargantes, só obtivo sete votos menos que o Alcalde César Sánchez, candidato tamén polo 1º distrito, e segundo *El Pueblo*, oito votos obtidos por este corresponderían aos oito gardas municipais (o Alcalde tiña entón a facultade de nomealos e cesalos) sen os que ficaría cun voto menos que o candidato socialista, nun claro exemplo de clientelismo político.

Nunha xunta posterior ás eleccións celebrada polas sociedades pásase revista ao proceso electoral, analisando e censurando a actuación dalgúns asociados que se deixaron sobornar. Comprobada a actitude de dous asociados, que *venderan* os votos por un lacón e oito cuartillos de viño, o compañeiro Ferro pide «en dialecto gallego» castigo para eles, despois de seren alcumados de «cazoleiros» polos presentes. Mais remata impóndose o criterio de Miño, quen pide perdón por esta vez para os vendidos. O asociado Xermán Pardo acusa tamén a dous mestres da escola nocturna de obreiros que, «pisoteando el pan de cada día que los filántropos protectores de dichas sociedades les dan para prestar aquel servicio», se pasaran aos nemigos políticos. Pídese a súa destitución pero como queira que o seu salario é satisfeito polos irmáns García Naveira cómpre o beneplácito destes.

As presións sobre as sociedades obreiras e os candidatos socialistas non remataron co proceso electoral. *El Pueblo* denunciaba pouco despois que ao candidato Pedro Teijo

retiráranlle a representación e venda do xornal coruñés *La Voz de Galicia*, que desempeñaba dende había varios anos, comisión que pasa a mans dun veciño afiliado ao partido liberal.

Na mesma xunta citada, acordouse que unha comisión en representación das sociedades se dirixira a Manuel Sánchez Cordero e os seus correligionarios conservadores en agradecemento «por el desinteresado y eficaz apoyo que en las últimas elecciones ha prestado a las sociedades». Cousa que fai pensar na acusación de «contubernio conservador-socialista» vertida pola prensa liberal. Coidamos que este feito hai que enmarcalo nas tópicas liortas dos bandos hexemónicos liberal e conservador cando non chegaban a acordos no reparto dos postos, desacordo que aproveitaron habilmente as sociedades obreiras nesta ocasión para conquistar certos apoios e votos do bando conservador, baseándose na amizade con Sánchez Cordero de dous candidatos socialistas.

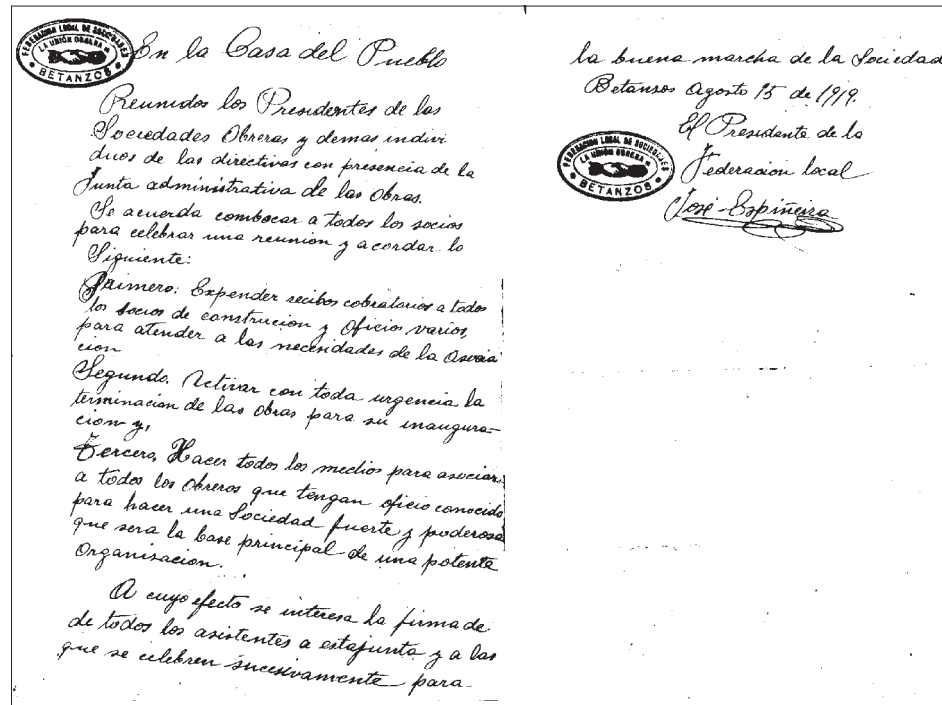
A experiencia electoral e municipal non debeu resultar positiva xa que non se repitiu nas municipais de 1905. Había «gran marejada» entre os partidarios de apoiar a candidatura liberal, de loitar polos postos das minorías ou de non participar na loita.

Coa constitución do movemento de Solidaridad Gallega (1907-1912), que na súa vertente agraria terá gran importancia nas bisbarrias das Mariñas e Ferrolterra, a asociación de Agricultores vai participar activamente. Trátase dun movemento heteróxeneo de corte rexeneracionista, que pretendía combatir o caciquismo e o sistema turnista imperante, formado por un conglomerado de carlistas, republicanos, socialistas, rexionalistas e agrarios, que tiñan en común a súa marxinalidade no poder e sistema político establecido. Aínda que foi na zona de Betanzos-Ferrol onde o movemento solidario acadou maior protagonismo e loita, gracias á súa vertente agraria, os resultados electorais non foron en xeral demasiado positivos -coa excepción dalgúns concellos- o que determinaría o esfarelamento do movemento, ameazado xa por agudas discrepancias internas. (40)

E non só os agricultores fan causa común cos solidarios se é favorable aos seus intereses. Rematando 1907, as asociacións de agricultores, canteiros, oficios varios, seguros de gando e os dous concelleiros da minoría solidaria dirixense ao Ministro da Gobernación para que denegue autorización aos arbitrios extraordinarios que quere impoñer o Concello. Bernardo Miño figurará como discreto vocal do Centro Solidario de Betanzos (ao tempo que dá a nova da súa constitución, *La Defensa* publica un artigo no se di que «el socialismo agrario es un grave mal») e conseguirá que os Agricultores rentabilicen esta coalición ao «colocarse» el e José Vidal Crespo, presidente e secretario da asociación, como concelleiros nos dous postos que os solidarios acadan nas municipais parciais de maio de 1909. Mais Miño pouco intervirá como concelleiro ao ser procesado en agosto acusado dun delito de «injurias a la patria», proceso derivado dunha intervención nun pleno no que criticaba a intervención na guerra de Marrocos (41). Aínda que será absolto uns meses despois, xa poucas veces asistirá ás sesións municipais. Ao convocarse novas eleccións parciais saen elexidos outros dous concelleiros «solidarios», mais desta volta xa non son agricultores senón os dirixentes Julio Romay e Víctor Naveira, carlistas que serán desacreditados pouco despois polo movemento solidario. Este último falará xunto con Juan Golpe nun mitin electoral no Centro Obrero e o portavoz do inimigo común, *La Aspiración*, non desaproveitará a ocasión:

40. Durán, J.A.: *Agrarismo y movilización campesina en el país gallego (1879-1912)*. Siglo Veintiuno editores. Madrid, 1977.

41. Torres Regueiro, X.: Xuicio ao compañeiro Miño. *A Nosa Terra*, nº 331, Vigo, 15-I-1988.

Acta dunha reunión de "La Unión Obrera" celebrada o 15 de agosto de 1919.

«En ese Centro Obrero lo mismo se aplaude á los más furibundos anarquistas que á los socialistas, y lo mismo se toma como propia la acción de los republicanos como la de los carlistas. Y luego que se diga que el partido socialista obrero de Betanzos es malo de contentar.» (42)

Segundo a estratexia do PSOE os socialistas participarán na Conxunción republicano-socialista, que en Betanzos adopta o nome de Comisión Socialista-Republicana. Nun escrito de 1º de xullo de 1910, notificando un mitin no local das sociedades obreiras para instar ao goberno «que siga en la obra que tiene emprendida en contra de la llamada causa clerical», leva membrete do Centro Republicano de Betanzos e vai asinado por Juan Amarante, vicepresidente do Centro, polo socialista Bernardo Miño e Bernardo Hermida presidente de Oficios Varios. No mitin, cunha mesa presidida por José Espiñeira e Amarante de secretario, falárono o vello masón e republicano Ramón Peón, médico e personalidade prestixiosa entre as clases populares, e Bernardo Miño que «se mantuvieron dentro los límites no obstante sus conocidos temperamentos pasionales y sus radicales opiniones (...) prescindieron de aquellas violentas increpaciones y duros vituperios de otras ocasiones», segundo a opinión de *La Aspiración*.

O anticlericalismo e a loita contra a intransixencia católica é un dos motivos que consegue agrupar xa non só a sociedades obreiras e republicanos, senón tamén a librepensadores e mesmo liberais próximos ao sistema canovista. Anos antes, no 1902 a prohibición de enterramento católico por parte do clero a algún «ateo» significado, como o caso de Carlos

42. *La Aspiración*, nº 282; 31 de xaneiro 1909.

Monteavaro, rematará cunha manifestación polas rúas cos obreiros acompañando o cadáver e reclamando un cemiterio para non católicos, ocasionando forte polémica na prensa local. O asunto voltará a repetirse con outra defunción pouco despois.

CULTURA OBREIRA

O esforzo por facer medrar a cultura e a formación do proletariado e das capas máis menesterosas da sociedade, a loita por un saber liberador e por unha cultura laica será unha das constantes dos dirixentes das organizacións obreiras, coincidentes moitas veces co republicanismo progresista no obxectivo dunha cultura de raíz laica, cando non abertamente anticlerical.

Unha das primeiras, ou a primeira, entidades locais co apelativo «obrero» será o ATE-NEO OBRERO, fundado polo xornalista republicano federal Adolfo Vázquez Gómez no 1890, de vida efémera pois quizá non pasou dese ano.

En 1901 inaugúrase unha escola nocturna de obreiros, máis ben dirixida aos fillos destes, a cargo das tres sociedades confederadas naquel momento e que conta, alomenos, con dous mestres. Anteriormente existiran escolas nocturnas dirixidas a traballadores, fomentadas particularmente por algúns profesores «que hace muy poco tiempo, iniciaron y sostuvieron con su trabajo y su dinero (podemos probarlo) las escuelas nocturnas, sin protección oficial alguna, sólo por el cariño al obrero y no como cebo para pescarle el voto...» (*El Pueblo*, nº 54; 12-X-1901). O éxito destas escolas particulares non debeu ser moi positivo se temos en conta o comentario do vello republicano M. García Failde sobre a indiferencia e o absentismo obreiro ás clases nocturnas -cousa en certo modo lóxica se reparamos nos dilatados horarios de traballo-: «...A los obreros artesanos les recordaré que aquí ha habido en diferentes épocas escuelas nocturnas particulares, gratis ó casi gratis para ellos, en donde se les enseñaba geometría, dibujo y otros conocimientos que podían serles de suma utilidad. Al principio bien y no todos; al mes, la mitad ó menos, y al tercer mes ó antes solo quedaban los hermanos Deibe, que son los únicos que siempre han demostrado deseos de instruirse. No bastó que Pablo Iglesias os recomendase esa base esencialísima de vuestra emancipación; os habéis asociado. ¿Qué habéis hecho?» (43). A inauguración da Escola Nocturna de Obreros a remates dese ano, fomentada polas sociedades e financiada polo protector D. Juan García no que respecta aos salarios dos mestres, parece ser unha resposta a aquel. Mais ao pouco tempo o filántropo failles chegar ás sociedades a súa queixa pola escasa asistencia ás clases pregando máis cariño á instrucción, ao tempo que propón dedicar un novo local para proporcionar instrucción ás fillas dos asociados, proposta que será ben acollida.

Non sabemos o tempo que duraría esta experiencia educativa, quizá somentes un curso, pois en novembro de 1902 a sociedade de Zapateiros plantea a creación dunha escola nocturna, pero polo 1904 dise na prensa que non fructificou a causa da diminución gradual de asistencia, igual que ocorreu coas clases impartidas a cargo da Sociedad de Socorros e que tiveron que clausurarse, quizá porque moitos preferían acudir ás escolas nocturnas financiadas polos irmáns García Naveira, agora parece que como actividade benéfica particular e como un avance do que serían as famosas escolas «García Hermanos». No 1904 as de «homes» estaban a cargo de Sanjurjo Ossorio (este que as dirixiu durante dous anos ata emigrar a Arxentina, foi substituído por Parga) e Edelmiro Moreno, e as de fillas de

43. *El Progreso*, nº 14; 3-II-1901.

obreiros a cargo de Rosa Pasarín e Juana Sanjurjo. *La Aspiración* anunciaba o comenzo das clases cunha recomendación: «A instruírse obreros que la ocasión es propicia y el único camino para la nivelación de clases.» Ao ano seguinte, cun total de 150 alumnos, Andrés Naveira Carballo, sustituto de Sanjurjo, acompaña a Moreno nas clases de homes. Estes mestres son mozos de escasa experiencia. Naveira ven de obter o título de bacharel e Moreno había pouco que fora habilitado para o ensino legal. Este Moreno impartirá tamén clases gratuitas aos obreiros do Pasatempo de 12 a 2 da tarde á altura de 1914 por encargo de Don Juan. (44)

Sabemos que nas escolas nocturnas dos García Naveira estimulábase con premios aos alumnos nos exames de fin de curso, celebrados diante dun tribunal no que adoitaba formar parte don Juan. Así, no 1906, os premios consistían en cortes de pano para traxes, pantalóns, camisas, chaleques, chaquetas e libros. Esta pode ser a razón pola que moitos preferían acudir a estas escolas en lugar das financiadas polas sociedades obreiras.

Aparte do ensino, as inquietudes culturais dunha minoría de obreiros dirixíanse cara outras facetas. Así os afeccionados ao teatro intentaron a posta en escena de obras que percuraban a concienciación social dos traballadores. Xa falamos dunha función teatral que preparaban para o 1º de Maio de 1901, xusto cando viña de representarse o drama «Electra» de Pérez Galdós, que días antes na Coruña dera pé a manifestacións anticlericais e antimonárquicas. Uns meses antes, en febreiro, os libertarios betanceiros organizan a representación de dúas obras de teatro social para recadar fondos para os presos que aínda estaban na cadea polos sucesos de Xerez de 1892. O acto xa se celebrara na Coruña,

44. Betanzos, nº 5; 7 de xuño de 1914.

representando a obra do anarquista cubano Palmiro de Lidia «Fin de fiesta», clásico do teatro obreiro da época, e «El Ebanista». (45).

No eido da música cómpre citar a «magnífica rondalla» da COLECTIVIDAD OBRERA, que saíu á rúa no Entroido de 1901 e que segundo Maino, estudoso das rondallas locais, estaba constituída «por cuatro ocarinas, siete guitarras y el hábil panderetero, Domingo Tenreiro, que hicieron las delicias de los brigantinos, en sus actuaciones. Vestían los rondallistas, bonitas blusas azules, con boina.» (46) Tamén por 1902 existía unha SOCIEDAD OBRERA MUSICAL da que apenas hai datos e que non descartamos poida tratarse de mesma anterior, dada a confusión nos nomes cando estas agrupacións son citadas na prensa.

Por outra parte, a «MÚSICA OBRERA» era contratada no verán de 1904 para as festas de San Xoán en Carballo, segundo noticiaba *La Aspiración*, quen comezara citándoa como «Charanga obrera». Tamén tocará na recepción a don Xesús García Naveira, «su ilustre benefactor», que viña de Madrid. Ademais, o Concello contrátala para alternar coa Banda municipal nas festas patronais de San Roque. Segundo José Bartolomé Vidal, antigo director de *El Pueblo* e agora colaborador de *La Aspiración*, estiveron «superiormente la obrera y bastante bien la municipal.» Os intentos de formalizar unha asociación musical por parte dos músicos da banda municipal descontentos xurden en maio de 1901, sendo recollidos por *El Progreso* deste xeito:

«Según referencias, sabemos que tratan también de asociarse los músicos de nuestra banda municipal, para de esta manera conseguir... se disuelva; por que otra cosa, creo no llegarán á alcanzar. Hay agrupaciones, señores músicos, que no les está bien el asociarse; y conste que nosotros estamos por el asociamiento, y que, si como no hay otro periódico en la localidad lo hubiera, ya hace mucho tiempo que estábamos... asociados.»

Mais o cinismo do comentario final queda patente tendo en conta que si existía outro periódico na localidade, o semanario *El Pueblo*, nesa altura xa decantado a prol das sociedades obreiras.

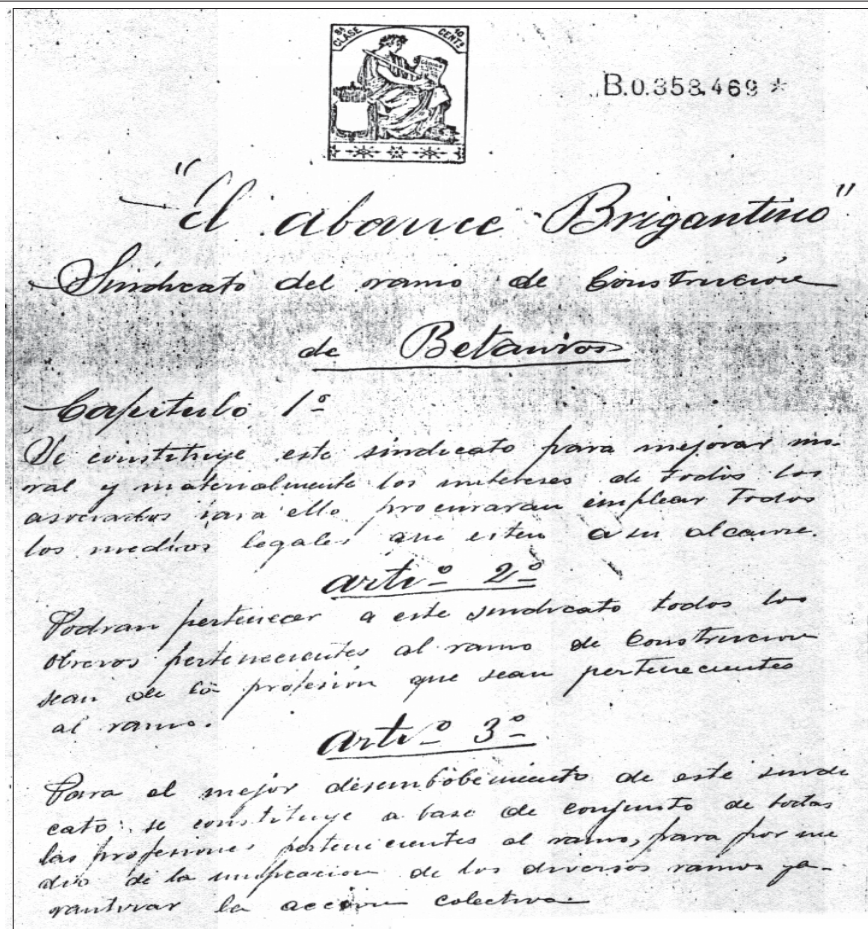
A procura de profesionalización crea contradicións e desavinzas entre os seus integrantes, como cando o director, Xosé Faraldo, forma parte dunha comisión que o Centro de Juventud Brigantino envía a Figueiroa a saudar ao Marqués, ilustre dirixente conservador e Ministro do goberno. Ou cando ao seguinte 1905, a banda obreira dá serenata ao avogado Manuel Sánchez Cordero, «ilustre jefe del partido liberal-democrático». Na primavera de 1908, logo dun período de parálise motivado pola ausencia do seu director, o «inteligente y entusiasta músico D. José Faraldo», reanudábanse os ensaios e a actividade da «antigua colectividad musical obrera». *La Aspiración* daba a noticia no número do 31 de maio: «Nos alegramos de su aparición, pues es un elemento más de cultura local.»

No traballo de Xulio Cuns sobre a historia da Banda Municipal betanceira (47) atopamos máis datos sobre a orixe desta agrupación musical, que estaría formada por uns catorce dos

45. *La Revista Blanca*, suplemento, Madrid, 16-2-1901. Información facilitada polo amigo historiador Dionisio Pereira.

46. Maino: «Ecos para la historia local: Rondallas Brigantinas», en *Betanzos'78 fiestas patronales de San Roque*. Imprenta Guardesa, A Guarda 1978.

47. Cuns Lousa, J.: «La Banda Municipal de Betanzos en el siglo XX», en *Anuario Brigantino* 1986. O ano anterior publicara outro traballo sobre a banda no século XIX.

Reglamento e membrete de
"El Avance", 1919.

trinta membros da banda municipal, separados da mesma tras un plante por non ter percibido determinadas gratificacións. Como afirma Cuns:

«Hay que deducir que los músicos dados de baja en la municipal pasaron a engrosar la Música Obrera (uno de los cuales es el director de la misma) y como eran los que verdaderamente sabían tocar hubo que contratarlos para amenizar los paseos y veladas».

Interéanos salientar neste caso a manifestación feita nun pleno, celebrado o 8 de xaneiro de 1904, cando se debatía este asunto por un concelleiro oposto á sanción, quen ve contradicións entre a explicación dada polo Alcalde e o concelleiro comisionado de música, o que «le induce á sospechar se procedió en la separación de los músicos con un fin preconcebido político... y que así debió ser, puesto que se da la circunstancia de que todos

los suspensos votaron en las elecciones últimas en contra de los candidatos que pertenecen á la mayoría de la Corporación». Outro concelleiro da oposición, oposto á sanción, argumenta que «los músicos no eran empleados ni dependientes de la policía urbana ni rural, sino simplemente unos obreros que venían prestando servicios al Municipio tocando en la banda mediante una gratificación que satisfacía mensualmente».

O 25 de xaneiro de 1909 constitúese a SOCIEDAD OBRERA DE ESTUDIOS FILOSÓFICOS Y SOCIALES «NUEVO SOL», seguindo a liña da homónima coruñesa «Germinal» que impartía cursiños, conferencias e contaba con biblioteca e hemeroteca. Desafortunadamente, sabemos moi pouco da actividade e existencia desta sociedade. Unicamente que o seu presidente era nese ano Emilio Pérez e tiñan como enderezo o número 20 da rúa Roldán, quizais o propio domicilio daquel. Creemos que non debeu ter moita actividade nin duración.

Unha celebración popular como o Antroido adoitaba celebrarse por La Unión Obrera con bailes, paralelos -e máis populares- aos celebrados polo Liceo Recreativo, e comparsas que percorrían a cidade. Os bailes celebrábanse no «amplio salón» da Ribeira os días da Candelaria, domingo e martes de antroido e o domingo de «piñata» e competían cos célebres bailes de «La Camelia» que organizaba Claudino Pita no teatro Alfonso. Como curiosidade podemos citar a crítica que en 1905 un ácrata betanceiro escribe en *Germinal* (número do 1 de abril) sobre a asistencia de burgueses aproveitados aos bailes populares de Antroido, onde «corrompen a las más cándidas palomas, y al momento, se dan golpes de pecho demostrando contricción evangélica. Así es la moral cristiana.»

«LA UNIÓN OBRERA» E O LEGADO DE DON JESÚS GARCÍA

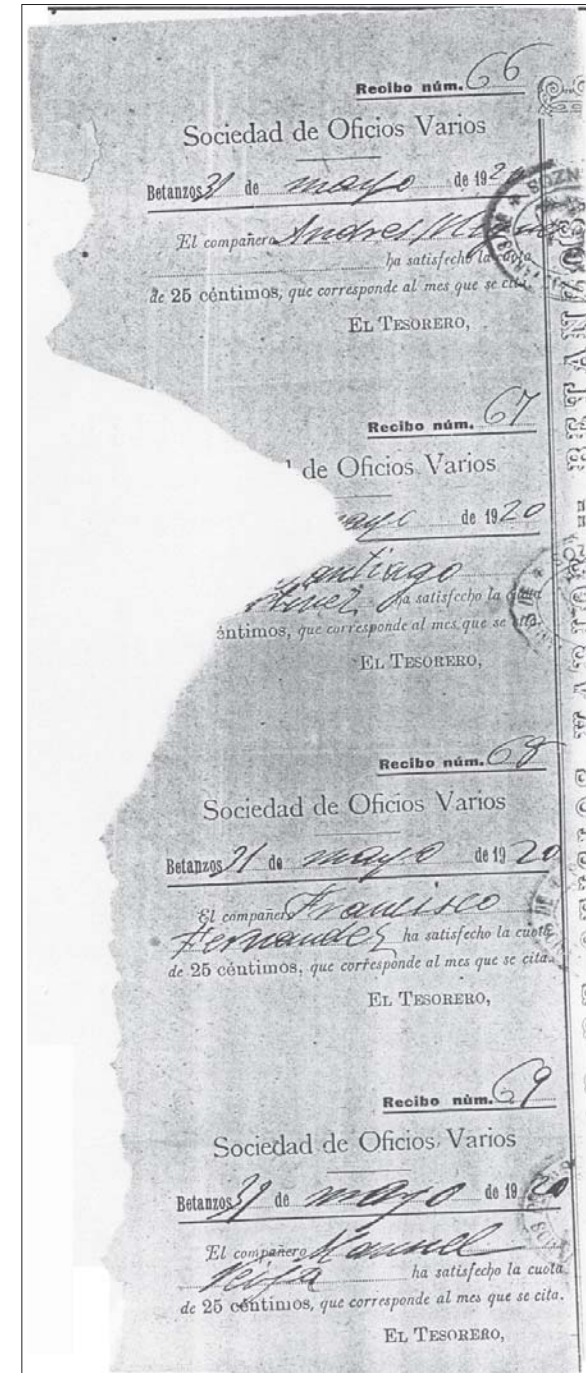
Unha data importante na historia do movemento obreiro local é a do 28 de agosto de 1912, cando se constitúe a Federación Local «La Unión Obrera», integrada polas catro sociedades existentes nese intre: Agricultores, Canteiros «El Avance», Carpinteiros e Oficios Varios. (48)

A Federación financiábase cunha cota de 7 pesetas anuais que aboarían as colectividades integrantes. As sociedades obreiras que se constituísen no futuro poderían ingresar nesta federación sempre que contasen polo menos con vinte socios e enviasen copia da acta de constitución e terían que abonar a maiores 30 pesetas de cota de ingreso.

Os fins primordiais eran: a constitución dunha biblioteca, «que sirva de instrucción y solaz a los obreros»; dun Montepío para obreiros enfermos; escolas diurnas ou nocturnas para os federados e os seus fillos; creación dunha Cooperativa de consumos de artigos «de comer y arder» para os confederados e as súas familias cando o permitisen os fondos e «para que el desenvolvemento sea libre». Para levar á práctica esas realizacións prevíase o recibimento de «donaciones, ya sea por dádiva, por testamento, mandas, efectos o por otro medio, así como el aceptar y recibir toda clase de herencias que dignos filántropos deixasen a cualquiera colectividad ya sea por separado o en común a todas reunidas que tengan el carácter de obreros de resistencia y se hallen federadas.» En catro ocasións máis vólvese a facer referencia ás herencias e donacións noutros artigos estatuarios.

Cando a xunta de goberno o considerase oportuno realizárase «la edificación de un edificio que se denominará "Casa del Pueblo" y en él establecerán si no en todo, en parte y según las necesidades lo aconsejen...» as posibles consecucións citadas nos fins.

48. Reglamento de la Federación local «La Unión Obrera» de Betanzos. Caderno manuscrito existente no AMB (fondo Vales Villamarín 4-6. Gremios. Sociedades Obreras).

Matriz dos recibos de contas da "Sociedad de Oficios Varios". 1920.

O Consello de goberno elixiase entre os federados maiores de 25 anos, que soubesen ler e escribir. Tiña unha duración de catro anos, renovándose por mitades bianualmente. A federación exercía unha especie de supervisión das sociedades adherentes, podendo examinar as contas, intervindo nos litixios entre os socios de cada colectividade. Non podería disolverse en tanto existise unha sociedade federada, aínda que contase con menos de vinte individuos, e en caso de disolución absoluta os «enseres, edificios y menaje», xunto cos cartos que houbera, serían depositados en mans de persoa de garantía que entregaría todo «a la nueva colectividad federativa que se formalice con obreiros de resistencia, al igual de los que existen y tengan el mismo fin que las federadas en la actualidad.»

Está claro que o obxecto real desta Federación foi o disfrute do legado do benfeitor don Jesús García Naveira, falecido na Arxentina o 24 de marzo dese ano nun accidente de circulación. Entre outros legados que este filántropo deixou á súa vila natal figuraba un de 50.000 pesetas a beneficio das sociedades obreiras legalmente constituídas, feito que revela o talante e simpatías ideolóxicas de don Jesús, ao noso xeito de ver -e cos escasos datos existentes ao respecto- máis avanzado ideolóxicamente que seu irmán don Juan. Así se entende mellor que no regulamento da Federación se insista tanto en previsibles herencias, doacións, dádivas.

Con este legado as sociedades mercarán un solar no número 13 da céntrica Rúa Travesa cunha superficie de 209 m², na cantidade de 13.000 pesetas, invertindo o resto na construción dun novo edificio que chamarán «Casa del Pueblo», do que aínda existe a fachada -sen a inscrición acusatoria da orixe- logo dos avatares da súa expropiación e venda a particulares e décadas de abandono, e que como veremos foi rematado e inaugurado anos despois, en 1919 (49). Mentres tanto, as sociedades continuaron compartindo o baixo da casa número 137 da rúa da Ribeira.

Pero, antes da compra do solar, o asunto dá lugar a un curioso episodio no seo da corporación municipal ao proponse o concelleiro Naveira Pato (quen fora dirixente «Solidario» e agora tradicionalista a secas), nunha sesión celebrada o 13 de xuño de 1914, a cesión dun dos terreos municipais baldíos para a construción «de una casa del Pueblo». O asunto cómpre entendelo na tirapuxa de bandos e familias políticas: o Alcalde conservador Antolín Sánchez Valeiro, nomeado por Real Orde, atópase só fronte a unha maioría liberal e unha minoría conservadora doutra tendencia. Este oponse alegando cuestións xurídicas e que cómpre concretar a que clase de obreiros se había de outorgar. Naveira aclara que se refire a tódolos obreiros da localidade en xeral. Sánchez Díaz portavoz da maioría liberal, «tan amante de los obreros como el que más», está de acordo coa moción, que «aquí no había mas que obreros socialistas, los cuales, así los del ramo de construcción como los agrícolas, eran los que constituían las Sociedades legalmente formadas» (non cita porén á Sociedade de Oficios Varios) e que só faltaba concretar o terreo a ceder. Para o Alcalde o único que se pretendía coa moción era «halagar á la clase obrera, lavándola con un poco de jaboncillo» e fai consideración sobre os cartos necesarios para a construción como se descoñecese o legado de don Jesús García. Hai intervencións dende o público («grupo capitaneado por D. Benito Sánchez Valeiro hermano del Alcalde...»), concreta Naveira na sesión seguinte), o Alcalde retíralle a palabra a Naveira, e prodúcese un pequeno tumulto abandonando o salón de plenos todos os concelleiros agás o Alcalde. (50)

49. Torres Regueiro, X: «A Casa do Povo de Betanzos», en *A Nosa Terra*, nº 282. Vigo, 5-XII-1985.

50. AMB. Libro de Actas, sesión ordinaria de 13 de xuño de 1914.

AL PUEBLO

OBRERAS y OBREROS: Se os convoca para una gran conferencia, que estará a cargo del indomable camarada Juan Expósito, orador de palabra cálida y contundente, y que ya tuvisteis ocasión de oír en la Casa del Pueblo. La conferencia será un juicio crítico sobre el momento actual, en sus diversos aspectos social y económico.

En medio de toda esa balanda de jóvenes amorfos y acomodaticios que pululan y vivaquean en los partidos políticos y prostituyen su pluma en los periódicos burgueses, se yergue amenazante la acometedora valentía de los que como el compañero Expósito, fustigan a todo lo que constituye estancamiento y atraso, y son el coco de policías, patronos y gobernantes.

La conferencia será a las nueve de la noche en la Casa del Pueblo, y debéis concurrir todos, para oír y reflexionar sobre lo que el conferenciante exponga, que será desde todos los puntos de vista original e instructivo.

¡No faltar a la conferencia!

EL COMITÉ.

Miércoles día 7 de Julio

Anuncio dunha conferencia organizada polo Sindicato de Oficios Varios para o 14 de xullo de 1920.

Unha semana despois continúa debatíndose a moción de Naveira. Este propón a cesión gratuita (ou en forma de contrato de censo cun cánon de cinco pesetas anuais, se as disposicións legais o impedisen) do sobranse dunha vía pública que existía entre as rúas de San Francisco e a 1ª de Noas ou de Quiroga. A proposta pasa a estudio da comisión de Facenda, unha vez que o Alcalde aclara que non se opuxera senón que se limitara a sinalar as dificultades do proxecto e que descoñecía ese legado do difunto Jesús García ás sociedades. (51)

Como queira que a cesión do terreo municipal non debeu saír adiante, as sociedades rematarán por mercar elas o solar. A construción da «Casa del Pueblo» encargouse ao reputado arquitecto coruñés Rafael González Villar, quen por estes anos realizará varias obras de importancia en Betanzos. Quizá a razón principal da escolla deste arquitecto estea no feito de ser el mesmo o encargado das obras das escolas Jesús García Naveira, financiadas cun legado deste mesmo filántropo, que se comezan a construír no 1917. A «Casa del Pueblo», edificio historicista de baixo e dous andares que racha coa arquitectura tradicional das casas veciñas, será a súa segunda obra en Betanzos (52).

E. Carré Aldao escribía por 1923 sobre a «Casa del Pueblo»: «Las sociedades obreras de Betanzos, que tuvieron relativamente gran fuerza a principios del siglo actual, reuniendo fondos propios y donativos de personas adineradas, arribaron a la adquisición y recons-

51. AMB. Libro de Actas, sesión ordinaria de 20 de xuño de 1914.

52. Cabano Vázquez, I: «La Arquitectura de Rafael González Villar en Betanzos». *Anuario Brigantino*, nº 8; 1985, páx 131-144).

trucción de un edificio en la Ruartraviesa. Tiene carácter modernista y aparatoso y sorprende agradablemente por su arquitectura, que ofrece una nota de su tiempo muy característica y contrasta con las edificaciones próximas. Además de los salones necesarios para las juntas de obreros, tiene otro de espectáculos en la planta baja llamado de 'Jesús García Naveira', donde está actualmente el cine del célebre globista Claudino Pita.» (53)

A relación das sociedades cos filántropos García Naveira foi sempre de simpatía e gratitude. Os irmáns procedían dunha humilde familia, coñecida popularmente como «Os Subela», o que os acercaba a obreiros e agricultores na orixe, e a inversión de parte da súa fortuna en obras sociais e benéficas era louvado por tódalas clases sociais, en especial polas capas populares que eran as inmediatas beneficiarias das escolas, lavadeiros, asilo, ..., que foron construíndo, ben conxuntamente ou cada un pola súa banda. (54). E ao mesmo tempo que esas obras benéficas cobrían necesidades sociais básicas, contribuían tamén a paliar o paro obreiro, proporcionando traballo temporal a un bo número de obreiros durante varios anos.

Non é de extrañar, pois, que as sociedades obreiras homenaxearan en varias ocasións aos irmáns. Cando don Juan regresa dunha viaxe a Roma en 1904, as sociedades do Centro Obreiro acordan tributarlle un cariñoso recibemento. O 17 de agosto de 1908, con motivo da colocación da primeira pedra do Asilo e Escolas que os García Naveira estaban a financiar, as sociedades obreiras (Carpinteiros, Canteiros, Agricultores e Oficios Varios) envíanlles unha «Mensaje de Gratitud» aos filántropos, asinada polos seus presidentes José Espiñeira Germade, Manuel Souto Costoya, Bernardo Miño Abelenda e Luis Illobre Sánchez, respectivamente. En 1911 os presidentes das sociedades (José Cagiao, carpinteiros; Bernardo Hermida, oficios varios; Antonio Casanova, agricultores; e José Rodríguez, canteiros) forman parte da comisión homenaxe para regalarlles aos García Naveira a Gran Cruz de Beneficencia que lles fora concedida a solicitude do Concello. Nas listas pro-homenaxe, publicadas por *La Aspiración*, aparecen aportacións de dezaioito membros da sociedade de Oficios Varios, vinteseite carpinteiros de «La Prosperidad», once canteiros da sociedade e vintenoventa da sociedade de Agricultores. Cando morre Jesús García Naveira na Arxentina no 1912, a recién constituída Federación Local «La Unión Obrera» organiza unha Velada Literaria Necrolóxica en honor do benfeitor, que se celebra o 4 de setembro dese ano no teatro Alfonsetti. Todo isto non foi obstáculo para que os operarios que traballaban nas obras do Asilo e Escolas García Naveira se puxeran en folga en xullo de 1911, como xa vimos anteriormente, ao negarse don Juan á suba de un real por xornal que os demais mestres de obras xa aceptaran.

En marzo de 1913 vemos como presidente da Federación Local a José Rodríguez. Creemos que se trata do veterano canteiro socialista coruñés que percorreu distintas localidades galegas -mobilidade facilitada por mor do propio traballo itinerante- contribuíndo a organizar e divulgar as ideas socialistas, e a quen xa viramos como presidente da Sociedad de Obreros en 1901 e asistir ao acto fundacional da Asociación de Obreros Agricultores. Quizá a súa presenza en Betanzos neste momento teña moito que ver coa folga que levan a cabo os obreiros da construción a remates dese mes. Sen embargo, rematando o mesmo

53. Carré Aldao, E.: Provincia de La Coruña. Betanzos, en *Geografía del Reino de Galicia*. Carreras Candi ed. Barcelona, s.a.

54. Véxase respecto destes irmáns e a súa obra benéfica, Rodríguez Crespo, M.: «Lucha y generosidad de los hermanos García Naveira», Betanzos, 1983; e De la Fuente, S.: «García Naveira, Juan y Jesús», en *Gran Enciclopedia Gallega*, t.15, páx 193-198.

ano 1913 a actividade decaera, segundo o periódico *Betanzos Liberal*, quen se refería á «existencia lánguida porque atravesan todas las sociedades obreras de carpinteros, canteros, agricultores, oficios varios, etcetera aquí afiliados.» No solto convídase aos directivos das diferentes sociedades a reunirse e buscar unha «orientación definitiva en la defensa de los intereses comunales...» (55)

O LONGO DEVALO

A partir de 1913 e ata a II República, a actividade das organizacións obreiras esváese no tempo, oculta por unha espesa brétema. A falta de prensa local na que se poida rastrear algunha noticia vencellada ao movemento obreiro (entre 1914 e 1922 só se publicou a revista nacionalista *Rexurdimento* e entre este ano e a II República só apareceron algúns números dun semanario agrario e un órgano da Dictadura de Primo de Rivera, todos eles pouco propicios a acoller información do mundo obreiro). A propia febleza das organizacións obreiras locais, unida ao contexto xeral no Estado. Os sete anos da Dictadura primorriverista, entre 1923 e 1930, coutadores de todo sindicalismo crítico co sistema.... Todo isto xustifica o escaso coñecemento e relevancia da actividade societaria obreira neses tres lustros longos.

Somente o ano 1919 ten un especial releve nesta etapa escura (que parece ser xeral no sindicalismo galego). Nese ano parece que rematan as obras da «Casa del Pueblo», construída co legado de Jesús García Naveira. O xa citado Carré Aldao asegura nas notas ao texto devandito que se inaugurou en setembro de 1919, aínda que a mediados de agosto acordábase activar con toda urxencia a terminación das obras para a súa inauguración. Antes, o 25 de marzo de 1919, «con motivo de las actuales circunstancias» o Gobernador insta á Alcaldía a clausurar inmediatamente as sociedades anarquistas, sindicalistas «y aun» socialistas, a suspensión de toda publicación de tal carácter e dispón «que se practiquen cacheos en bailes y tabernas y se recojan toda clase de armas a personas maleantes y sospechosas, aun cuando tengan licencia para usarlas» (56). No expediente que se instrúe e asina o Alcalde Agustín Leis asegúrase que non existen na cidade sociedades anarquistas nin sindicalistas, «pero si Socialistas», polo que se procede a clausurar o local social da Federación Obrera na rúa Ribera 137, «que es el domicilio oficial de todas las asociaciones de dicha índole que integran la indicada federación...» Ofíciase ao comandante da Garda Civil para que practique os cacheos e recollida de armas e dase a mesma orde verbal aos gardas municipais. Na mañá do 27 de marzo procédese á clausura do local da Federación Obrera e levántase a acta correspondente en presenza do presidente da mesma, José Espiñeira Germade. A clausura durará un par de meses, ata o 21 de maio en que a convocatoria electoral obriga ou aconsella repoñer as garantías constitucionais.

1919 é un ano de inflexión para o sindicalismo no Estado español ao celebrarse en Madrid no mes de Nadal o II Congreso da C.N.T. que avoga por un cambio na estrutura sindical, substituíndo os antigos sindicatos de oficio polos de ramo industrial. Quizá como reflexo destes cambios, ten lugar a creación a remates do ano do SINDICATO DEL RAMO DE LA CONSTRUCCIÓN «EL AVANCE BRIGANTINO», constituído o 4 de decembro e que integra a carpinteiros, canteiros e albaneis. O presidente é Alfonso Ferreiro González e o secretario Manuel Caveiro Uría. O resto dos directivos son José García Alfonso, vicepresidente

55. *Betanzos Liberal*, nº 3; 7 de decembro de 1913, «Vida Obrera».

56. AMB. Carp. 1074.

sidente; José Espiñeira Alonso, tesoureiro; José López González, contador; e Fermín Edreira Ferreira, Manuel López Campos e Manuel Fernández Buyo, como vocais. Todos eles figuran como carpinteiros de profesión, agás os dous últimos, canteiro e albanel, respectivamente. Na reunión fundacional, presidida polo vigués residente en Betanzos, Ermesindo Cachafeiro (noutro lugar aparece como Hermenegildo e noutro Hermensildo) con presenza de setenta obreiros, apróbanse os estatutos sociais. Nun dos apartados lese: «Este sindicato se constituye dentro de los principios puramente económicos y sus asociados son libres para pensar y defender las ideas que crean mas convenientes independientemente del Sindicato...» [sic]. O enderezo social fíxase xa na Casa del Pueblo, na rúa Travesa 13, o que supón que debía estar xa inaugurada nese momento ou ben utilizarse sen estar as obras totalmente rematadas. (57)

Que «La Unión Obrera», pola súa orientación socialista, non conseguía aglutinar a todos os obreiros da localidade é un feito corroborado polo acordo adoptado polos presidentes das sociedades federadas en agosto de 1919, uns meses antes da formación do novo sindicato: «Hacer todos los medios para asociar a todos los obreros que tengan oficio conocido para hacer una Sociedad fuerte y poderosa que será la base principal de una potente organización.» Outro argumento que xustifica a tendencia cenetista deste sindicato de ramo é que cando o novo Sindicato de Profesións Varias, desta tendencia, intente a comezos da República a cesión dun local na «Casa del Pueblo» por parte dos dirixentes socialistas predominantes, e diante da negativa destes, escudaranse nos dereitos adquiridos por este sindicato de ramo que non constaba oficialmente disolto, aínda que xa deixase de funcionar había tempo. Dionisio Pereira, estudoso da CNT na Galicia, dá unha cifra de 123 afiliados para o sindicato cenetista de Betanzos en 1919, que debe tratarse deste mesmo do ramo da construción (58).

Ao ano seguinte aparece constituído un SINDICATO DE OFICIOS VARIOS, de orientación cenetista, do que é secretario Antonio da Riva Otero e presidente Manuel Seijo Santos e que quizá englobase ao anterior, que figura como non existente nunha relación de xullo de 1923 (59). Claro que tamén aparece como non existente nesa relación de Asociacións o Sindicato de Oficios Varios. Sen embargo, en 1924 distribuíanse en Betanzos 45 exemplares do órgano da Rexional Galaica da C.N.T. *Solidaridad Obrera*, que recollía a veces algunhas colaboracións de Betanzos asinadas polo pseudónimo «Ráfaga». O sindicato terá unha vida lánguida durante a Dictadura ata case desaparecer polo acoso insitucional. O presidente en 1925 era José Fernández «O Callobrés», quen terá relevancia na súa reorganización e actividade nos primeiros anos da República.

Da debilidade sindical deste período pode dar unha idea o feito de que o secretario fundacional do sindicato cenetista é un mozo estudante de 18 anos e que o presidente Manuel Seijo, zapateiro de 30 anos, nega a súa sinatura ao pé dun documento do sindicato cando os dous son requeridos pola Alcaldía para corroboralo, non facéndose responsable «de las consecuencias que puedan derivarse por la firma y rúbrica que se le suplantó en el repetido oficio.» Resulta que o sindicato acordara o 18 de outubro de 1920 dirixirse á Alcaldía solicitando que «la tasa de los artículos de primera sea un hecho» como, ao

57. ARG. Gobierno Civil, Orden Público, legaxo 1794. No regulamento manuscrito, con abundantes incorreccións ortográficas, o nome deste sindicato figura como «El Abance Brigantino».

58. D. Pereira: *A CNT na Galicia, 1922-1936*. Edicións Laiovento. Santiago, 1994.

59. AMB. Carp. 1074. documento «Relación de Asociaciones».

parecer, fixeran os Alcaldes doutras cidades. Mais o oficio continuaba nun ton intimidatorio ou ameazador: «Si esta tasa no se lleva a la práctica dentro del tiempo mas breve posible nos veremos obligados a apelar a otros procedimientos.» Remataba ademais cunha curiosa petición: «Siendo posible prohíba la exportación». O oficio, con data do día 20 dese mes, ía asinado polo presidente e o secretario da entidade, quen parece ser o redactor do mesmo. (60)

En canto ao asociacionismo agrario, logo da desfeita do movemento "Solidario" (1906-1912), pasa tamén por un decenio de desorientación e supervivencia. O clero local tratará, infructuosamente, de introducir o sindicalismo católico agrario, seguindo as consignas e estratexia da Igrexa Católica en todo o Estado. En 1918, nunha data tan simbólica como o 1º de maio, o párroco de Santiago de Betanzos comunica ao Alcalde a celebración dunha conferencia no teatro Alfonso III a cargo de dous propagandistas de Madrid que versarían sobre sindicatos agrícolas «lejos de toda política» (61). Tamén, diante da organización dunha asociación agraria na parroquia de Tiobre, o párroco intentará orientala e encamiñala cara o sindicalismo católico. Esta constituirase en 1922 cunha orientación socialista, ben diferente á desexada polo crego, e marcará unha inflexión no agrarismo comarcal co nacemento doutras asociacións que levará á creación da Federación Agraria do Partido Xudicial de Betanzos o 18 de marzo de 1923, pouco antes da chegada da Dictadura. Mais a actividade desta Federación excede os límites deste traballo, polo que agardamos tratala noutra ocasión. □

APÉNDICE

MEMBROS DOCUMENTADOS DAS DIRECTIVAS DAS SOCIEDADES*

AMARANTE LÓPEZ, JUAN, barbeiro, presidente Oficios Varios 1902, tesoureiro 1905. Vicepresidente do Centro Republicano en 1910.
 AMBOADE VEIGA, PEDRO. directivo de Zapateiros 1900, tesoureiro 1905. Vocal do Centro Republicano en 1910.
 AMOR BARALLOBRE, ANTONIO, presidente Soc. Obreros «El Trabajo» en 1902.
 ASOREY ARES, JOSÉ, fundador da Soc. Obreros Agricultores, concelleiro 1901,
 BARREIRO MACEIRAS, JOSÉ, directivo Canteiros 1905.
 BLANCO, JUAN. directivo Zapateiros 1900.
 CAGIAO, JOSÉ, presidente Carpinteiros 1910.
 CAGIAO, LISARDO, secretario 2º Carpinteiros 1910.
 CARRO GARCÍA, RAMÓN, vicepresidente Zapateiros 1905.
 CASAL VIDA, BENITO, tesoureiro Obreros Agricultores 1909.
 CASANOVA GARCÍA, ANTONIO, fundador Soc. Obreros Agricultores. Presidente 1907, 1909, 1910, 1911, 1912.
 CASTRO, ANTONIO, vocal Obreros Agricultores 1911.
 CAVEIRO URÍA, MANUEL, secretario Obreros Construcción 1919.
 CEÁN, JOSÉ, vocal Obreros Agricultores 1911.
 CES FREIRE, ANTONIO. directivo Zapateiros 1900, presidente 1904.
 CORTES, IGNACIO. directivo Zapateiros 1900, vicesecretario 1905.

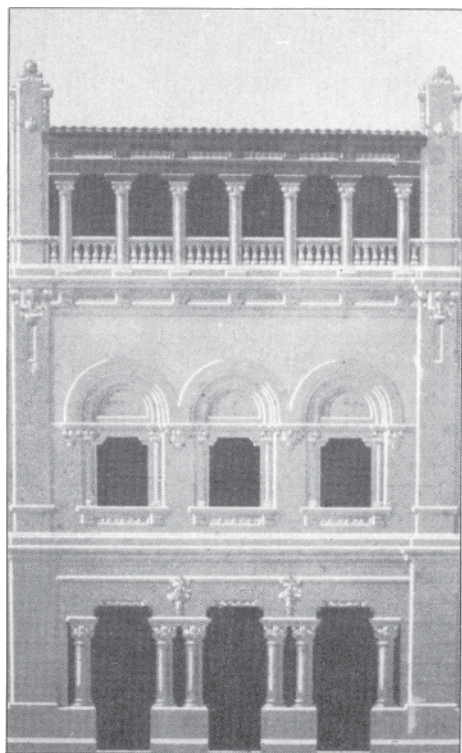
60. AMB. Carp. 1074. O.P. Diversos oficios, 1898-1935.

61. AMB. Entradas, 1918.

COSTOYA, AGUSTÍN, presidente Carpinteiros 1909, secretario 1910.
 CRESTAR FARALDO, ANTONIO, secretario Canteiros 1905.
 CRESTAR FARALDO, JACOBO, presidente Sociedad Obrera 1901; directivo Canteiros 1905.
 DEIBE, CAMILO, vicepresidente Carpinteiros 1910.
 DIAZ VALLADARES, ROGELIO, presidente Sociedad de Obreros en 1902; fundador Carpinteiros 1903, tesoureiro 1910, presidente 1912; presidente Socorros Mutuos de Obreros 1916.
 EDREIRA FERREIRA, FERMÍN, vocal Sind. Ramo Construcción 1919.
 ESPÍÑEIRA FARALDO, JOSÉ, tesoureiro Sind. Ramo Construcción 1919.
 ESPÍÑEIRA GERMADE, JOSÉ, presidente de Agricultores en 1903; fundador Sociedad Carpinteiros 1903; presidente federación local «La Unión Obrera» 1919.
 FARALDO, JOSÉ, vocal Oficios Varios 1905, músico, director da Música Obrera.
 FARALDO, ANTONIO, presidente Carpinteiros 1908.
 FERNÁNDEZ, ANTONIO, secretario Agricultores 1904.
 FERNANDEZ, JESÚS, fundador Soc. Obreros Agricultores.
 FERNÁNDEZ, JOSÉ, directivo Canteiros 1905.
 FERNÁNDEZ, JUAN, directivo Canteiros 1905.
 FERNÁNDEZ BUYO, MANUEL, vocal Sind. Ramo Construcción 1919.
 FERREIRO GONZÁLEZ, ALFONSO (ou Ferreira?), contador Carpinteiros 1910; presidente Sind. Ramo Construcción 1919.
 FERREIRO, MARIANO, vocal Oficios Varios 1905.
 FERRO FONTELA, MANUEL, vicepte. Canteiros 1905.
 FRAGA, ABELARDO, directivo Oficios Varios 1905.
 GARCÍA VILARIÑO, LUIS, secretario Zapateiros 1905.
 GARCÍA, JOSÉ, secretario Oficios Varios 1904, presidente 1905.
 GARCÍA, JUAN, directivo Carpinteiros 1908.
 GARCÍA, LUIS, secretario Canteiros 1905.
 GARCÍA ALFONSO, JOSÉ, vicepresidente Sind. Ramo Construcción 1919.
 GARCÍA CASAL, MANUEL, fundador Sociedad Trabajadores, 1899; vocal Oficios Varios 1905.
 GARCÍA, JOSÉ, presidente Oficios Varios 1905.
 GAVÍN, MANUEL, (outras veces aparece GABÍN) secretario Oficios Varios 1905.
 GONDELL RODRÍGUEZ, FERNANDO, carpinteiro, fundador Sociedad Trabajadores 1899.
 GONZÁLEZ, AGUSTÍN, presidente Canteiros 1904.
 ILLOBRE SÁNCHEZ, LUIS, presidente Oficios Varios 1908; secretario Socorros Mutuos de Obre-ros 1916.
 HERMIDA, BERNARDO, directivo da Soc. Zapateiros 1900, presidente 1903; presidente Oficios Varios 1911.
 LÓPEZ CAMPOS, MANUEL, vocal Sind. Ramo Construcción 1919.
 LÓPEZ GONZÁLEZ, JOSÉ, contador Sind. Ramo Construcción 1919.
 LOUSA BEADE, VICENTE, fundador e presidente de Obreros Agricultores 1900.
 MARTÍNEZ, JUAN A. fundador Albaneis e Peóns La Aurora Obrera, 1903.
 MÉNDEZ, JOSÉ, vicesecretario Obreros Agricultores 1909.
 MIÑO ABELENDA, BERNARDO, fundador Soc. Obreros Agricultores, presidente 1902, 1908,...., concelleiro 1909.
 NAVEIRA, BERNARDO, vocal Obreros Agricultores 1909.
 OTERO, MANUEL, presidente Oficios Varios 1904, vicepresidente 1905.
 OTERO, PLÁCIDO, fundador Carpinteiros 1903.
 PENA, MANUEL, fundador Sociedad Trabajadores 1899.
 PÉREZ, LUIS, tesoureiro Obreros Agricultores 1911.

* Os datos proceden de diversas fontes: Regulamentos de Sociedades, Documentos das Sociedades (Arquivo do Reino de Galicia, sección Gobierno Civil, e Arquivo Municipal de Betanzos), Censos electorais, noticias de prensa...

PÉREZ TORRES, MANUEL, directivo Zapateiros 1900.
 PRADO, JOSÉ, contador Obreros Agricultores 1909.
 RAMOS, JULIO, vocal Oficios Varios 1905.
 RIVA OTERO, ANTONIO DA, estudante, fundador e secretario do Sindicato de Oficios Varios en 1920.
 ROCA, MARCOS, directivo Canteiros 1905.
 RODRÍGUEZ, JOSÉ, presidente Sociedad Obreros 1901 (dimite nese ano); presidente de La Unión Obrera 1913.
 RODRÍGUEZ OSORIO, ELEUTERIO, presidente Zapateiros 1905.
 ROJO LEAL, LUIS, directivo Zapateiros 1900. En 1902 é garda municipal.
 SÁNCHEZ, HIPÓLITO, vocal Carpinteiros 1910.
 SANMARTÍN MURIAS, FRANCISCO, presidente de Canteiros 1912. Foi capataz de D. Juan García Naveira nas obras do «Pasatiempo».
 SEIJO SANTOS, MANUEL, zapateiro, fundador e presidente do Sindicato de Oficios Varios en 1920.
 SOBRINO, MANUEL, directivo Zapateiros 1905.
 SOUTO, ANDRÉS, secretario Sociedad Obrera, 1901; fundador Albaneis e Peóns La Aurora Obrera, 1903.
 SOUTO BLANCO, EDUARDO, presidente de Agricultores 1904.
 SOUTO COSTOYA, MANUEL, fundador Sociedad Trabajadores 1899; presidente Canteiros 1905, 1908.
 SOUTO, JOSÉ, presidente Sociedad Obrera, 1901; fundador Albaneis e Peóns La Aurora Obrera, presidente 1904.
 TEIJO, LUIS, presidente da Sociedad Obrera 1899. Abandona ao ser nomeado cabo da ronda de serenosen 1901.
 TEIJO CORREA, PEDRO agricultores 1901, candidato a concelleiro nas elección dese ano.
 TEIJO CORREA, FRANCISCO, fundador Soc. Obreros Agricultores; secretario 1901.
 Nalgún censo figura como carteiro.
 VARELA AMBOADE, JOSÉ BENITO, directivo Zapateiros 1905.
 VÁZQUEZ VALES, MANUEL, fundadador de Carpinteiros 1903.
 VAZQUEZ, JESÚS, fundador Carpinteiros, presidente 1904.
 VÍA, PEDRO, vocal Obreros Agricultores 1909.
 VÍA VÁZQUEZ, JESÚS, fundador Albaneis e Peóns La Aurora Obrera 1903.
 VIDAL, FRANCISCO, vocal Obreros Agricultores 1911.
 VIDAL CRESPO, JOSÉ, secretario de Agricultores 1909, concelleiro 1909.
 VILLAVERDE GUERRA, FRANCISCO, fundador Sociedad Trabajadores 1899; vocal Carpinteiros 1910.
 VILLAVERDE, MANUEL, directivo Canteiros 1905.

*Proxecto en gouache do arquitecto
González Villarpara a
"Casa del Pueblo".*